

Het gebruik van de voorkeurstem bij de regionale en Europese parlamentsverkiezingen van 13 juni 2004

Bram WAUTERS

Assistent aan de Afdeling Politologie van de Katholieke Universiteit Leuven

Karolien WEEKERS

Licentiaat in de Politieke Wetenschappen

Jean-Benoît PILET

Onderzoeker aan het CEVIPOL van de Université Libre de Bruxelles

1. Inleiding: nieuwe en oude kieskringen

Er werd de afgelopen jaren uitgebreid gesleuteld aan de kieswetgeving. De eerder doorgevoerde hervormingen aan de kieswet voor het federaal niveau¹ hadden hun weerslag op de kieswetgeving voor de regionale parlementen en het Europees Parlement, zij het dat alles niet zomaar werd overgenomen.² Er is daarbij een opvallend verschil tussen Vlaanderen en Wallonië.

De hervorming van het Vlaamse kiesstelsel volgde in grote lijnen de nieuwe regeling voor het federale kiesstelsel. Door deze hervorming verlopen de verkiezingen voor het Vlaams Parlement nu grosso modo volgens dezelfde regels als de federale verkiezingen van 18 mei 2003. Dit wil zeggen in grotere, provinciale kieskringen en met een provinciale kiesdrempel van vijf procent.

In Wallonië daarentegen hield men voor het Waals Parlement vast aan de oude, zeer kleine kieskringen. Er waren zo bij deze verkiezingen voor het Waals Parlement niet minder dan 13 kieskringen. De provinciale apparentering en het daarbij horende quorum van 66% van de kiesdeler bleven eveneens behouden. Daarnaast was er een formele drempel van 5% in elke kieskring én in elke provincie. Dit was niet overal even noodzakelijk want in verschillende kieskringen lag de feitelijke drempel vaak een stuk hoger dan 5%.

1. Voor een beknopt overzicht, zie: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlamentsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-402.
2. E. ARCQ, P. BLAISE et V. DE COOREBYTER, La préparation des élections du 13 juin 2004. I. Réformes électorales et élections antérieures, *CRISP – Courrier Hebdomadaire*, 2004, 1833-1834, 57 p.

Voor het Europees Parlement behield men drie kiescolleges: het Nederlands, het Frans en het Duitstalig kiescollege. Hier ligt de feitelijke drempel steeds hoger dan 5%, waardoor er geen formele drempel werd vastgelegd. In aanloop naar de verkiezingen was er veel te doen over de splitsing van de kieskring Brussel-Halle-Vilvoorde. Deze kieskring laat bij de Europese verkiezingen toe dat Franstaligen uit het Vlaamse gebied Halle-Vilvoorde hun stem kunnen uitbrengen voor Franstalige partijen. Een groot aantal Vlaamse burgemeesters uit die kieskring, die vreesden voor een verdere verfransing van hun regio, dreigden met een boycot van de verkiezingen als de kieskring niet gesplitst werd. Uiteindelijk kwam er geen splitsing, maar werd afgesproken dit na de verkiezingen verder te regelen.

Er zijn daarnaast ten opzichte van de vorige regionale en Europese verkiezingen in 1999 nog een aantal minder in het oog springende elementen van het kiesstelsel gewijzigd. In de loop van 2001 had de federale wetgever al besloten dat het gewicht van de lijststem zou gehalveerd worden en dat de aparte lijst voor opvolgers zou worden afgeschaft. Dit alles vanuit de bekommernis de burger meer greep te geven op wie hem in het parlement vertegenwoordigt. Maar later werd na onderhandelingen tussen de meerderheidspartijen de aparte lijst voor opvolgers toch opnieuw ingevoerd.

Wat de man-vrouw-verhouding betreft, bepaalt de bijzondere wet van 18 juli 2002 dat op de kandidatenlijsten het verschil tussen het aantal kandidaten van beide geslachten niet groter mag zijn dan één, en dat de eerste twee kandidaten van verschillend geslacht moeten zijn. Als overgangsmaatregel geldt echter dat voor de verkiezingen van 13 juni 2004 de eerste drie kandidaten van elke lijst niet van hetzelfde geslacht mogen zijn. Deze bepalingen zijn trouwens afzonderlijk van toepassing voor de lijsten met effectieve kandidaten en de lijsten met opvolgers.

Tenslotte werd ter uitvoering van het Lambermont-akkoord vastgelegd dat de zes Brusselaars in het Vlaams Parlement rechtstreeks op een aparte lijst zouden verkozen worden. Tot nu toe verliep dit onrechtstreeks en gingen de zes eerst verkozen Vlamingen bij de verkiezingen voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad zetelen in het Vlaams Parlement. Op 13 juni moesten de Vlaamse Brusselaars dus op twee lijsten stemmen: één lijst voor de Brusselse Hoofdstedelijke Raad en een tweede lijst voor de aanduiding van de zes Brusselaars voor het Vlaams Parlement. Een vergelijking van deze nieuwe kieskring met resultaten uit 1999 is bijgevolg niet mogelijk.

Bij de analyse van het gebruik van de voorkeurstem bij de federale verkiezingen van 2003 werd de vergroting van de kieskringen als één van de belangrijkste verklaringsfactoren voor de toename van de voorkeurstemmen naar voren geschoven.³ Door het feit dat nu voor de Vlaamse verkiezingen de kieskringen werden vergroot, terwijl voor de Waalse verkiezingen dezelfde kieskringen werden ge-

3. B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 411-413.

bruikt als in 1999, beschikken we over een situatie waarbij het effect van deze variabele beter kan ingeschat worden. De verwachting is dat het gebruik van de voorkeurstem voor het Vlaams Parlement sterk gestegen zal zijn, terwijl dit voor het Waals Parlement status quo zal gebleven zijn of enkel licht zal toegenomen zijn ten opzichte van de regionale verkiezingen van 1999. Vanuit deze hypothese verwachten we dan ook dat tegenover de verkiezingen van 2003 het voorkeurstemmengebruik in Vlaanderen hetzelfde zal blijven en in Wallonië een beperkte terugval zal kennen.

We baseren ons hiervoor op de theorie van de sociale afstand. Als kiezers kandidaten goed kennen, wordt de sociale afstand tussen kiezer en kandidaat kleiner, waardoor kiezers vaker een voorkeurstem gaan uitbrengen. Dit kennen van kandidaten kan een persoonlijk kennen zijn, zoals bij gemeenteraadsverkiezingen⁴ waar het percentage voorkeurstemmen erg hoog ligt, of een kennen via de media zijn, zoals bij de Europese verkiezingen en mogelijk ook in de vergrote kieskringen voor het Vlaams Parlement. De kieskringen voor het Waals Parlement bevinden zich op een tussenniveau, waardoor de verwachting is dat het percentage voorkeurstemmen er lager zal liggen.

Door de halvering van de devolutieve kracht van de lijststem wint het uitbrengen van een voorkeurstem aan belang. De lijstvolgorde wordt minder belangrijk en een slecht geplaatste kandidaat die veel voorkeurstemmen haalt, kan toch nog verkozen geraken. Het valt echter te betwijfelen of de kiezer zich daar altijd bewust van is. We zien wel dat kandidaten anders dan vroeger opteren voor een lijstduwerplaats eerder dan voor een onzekere 5de of 6de plaats.⁵ Kandidaten zijn zich van de kracht van voorkeurstemmen blijkbaar wel bewust.

Een derde factor die zou kunnen zorgen voor een vergroting van het aantal kiezers dat een voorkeurstem uitbracht, is het opduiken langs Vlaamse zijde van een aantal kartels bij deze verkiezingen. Het gaat over onafhankelijke partijen die toch samen op één lijst staan. Aan Vlaamse kant waren er drie zulke kartels: CD&V-N-VA, SP.A-Spirit en VLD-Vivant, terwijl er bij de federale verkiezingen van 2003 nog maar één was, nl. SP.A-Spirit. De verwachting is dat deze kartels ervoor gaan zorgen dat het gebruik van de voorkeurstem zal toenemen. Deze verwachting zet zich alleszins door bij gemeenteraadsverkiezingen, waar gemiddeld 87% van de kiezers voor een lokaal kartel een voorkeurstem uitbrengt.⁶ Enkel de toenmalige CVP scoorde toen hoger inzake percentage voorkeurstemmen. Immers door per voorkeur te stemmen, is het mogelijk om de voorkeur voor een welbepaalde partij binnen het kartel duidelijk te maken. Het lijkt evident dat

4. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, 64 p.
5. Een voorbeeld hiervan is uittredend Vlaams Parlementslid Bart De Smet, die lijstduwer was voor CD&V-N-VA in de provincie Antwerpen, en uittredend Vlaams minister Gilbert Bossuyt, die lijstduwer was voor SP.A-Spirit in West-Vlaanderen.
6. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp. Een analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994 in Vlaanderen*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 22-23.

N-VA-kiezers voor een N-VA-kandidaat gaan stemmen, eerder dan een lijststem te gaan geven aan de CD&V-N-VA-lijst. Hetzelfde geldt voor CD&V-kiezers en -kandidaten. Aangezien er in vergelijking met vorig jaar een toename is van het aantal kartels, verwachten we ook ten opzichte van 2003 een verdere toename van het percentage voorkeurstemmen.

Tot slot geven we nog twee technische bemerkingen mee.

Op 13 juni 2004 waren er verkiezingen voor het Vlaams Parlement, het Waals Parlement, het Europees Parlement, de Brusselse Hoofdstedelijke Gewestraad en de Duitstalige Gemeenschapsraad. Enkel voor de eerste drie verkiezingen, zijnde de verkiezingen voor de meest belangrijke entiteiten, zal het voorkeurstemmengebruik geanalyseerd worden. Hiermee volgen we de lijn die in het verleden steeds werd gevolgd in artikels over het voorkeurstemmengebruik.

Voor het eerst in de geschiedenis werden de regionale verkiezingen op een andere datum georganiseerd dan de federale verkiezingen. Nochtans wierpen de federale verkiezingen van 2003 vooral in Vlaanderen onvermijdelijk hun schaduw over deze regionale verkiezingen. Zo waren voor een groot stuk dezelfde politici kandidaat als vorig jaar en werd er in de debatten geen onderscheid gemaakt tussen regionale en federale materies. Bij het interpreteren van de uitslagen werd in de media ook in de eerste plaats met de uitslag van 2003 vergeleken.⁷ Wij zullen hier waar mogelijk ook de vergelijking met 2003 proberen te maken. Dit is niet altijd evident. We gebruiken voor deze vergelijking steeds de gegevens over het voorkeurstemmengebruik voor de Kamerverkiezingen van 18 mei 2003 om te vergelijken met de regionale parlementen en deze van de senaatsverkiezingen om te vergelijken met het Europees Parlement.⁸ Het gaat met uitzondering van het Waals Parlement over dezelfde indeling in kieskringen. Uiteraard wordt steeds in de eerste plaats ook vergeleken met de regionale en Europese verkiezingen van 1999.⁹

7. Het feit dat in 1999 de Volksunie nog deelnam aan de verkiezingen en er nog geen kartels gevormd waren, speelt uiteraard ook mee in de beslissing om te vergelijken met 2003. De vergelijking kan daardoor zuiverder gebeuren.
8. Voor de gegevens van 2003 werd gebruik gemaakt van: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-428.
9. Voor de gegevens daarvoor werd beroep gedaan op: J. SMITS en B. WAUTERS, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999, *Res Publica*, 2000, 2-3, pp. 265-304.

II. Het gebruik van de voorkeurstem

A. Algemeen

Op 13 juni 2004 brachten voor het Vlaams Parlement 62% van de kiezers één of meerdere voorkeurstemmen uit, terwijl voor het Waals Parlement 63,6% van de kiezers per voorkeur stemde. Het hoogste percentage voorkeurstemmers kon die dag genoteerd worden voor het Europees Parlement, waar niet minder dan 65% van de kiezers een voorkeurstem uitbracht. In totaal brachten 4.220.657 Belgische kiezers een voorkeurstem uit voor het Europees Parlement.

Tabel I. Het gebruik van de voorkeurstem voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004.

	Geldige stemmen	Voorkeurstembiljetten	%	+/- 1999	+/- 2003
Vlaams Parlement	4.064.746	2.519.438	62,0	+ 2,1	- 4,5
Waals Parlement	1.971.705	1.254.123	63,6	+ 2,1	- 2,9
Europees Parlement	6.489.991	4.220.657	65,0	+ 5,2	- 3,0

De verwachting dat door de verschillende grootte van de kieskringen meer kiezers per voorkeurstem zouden stemmen voor het Vlaams Parlement dan voor het Waals Parlement, heeft zich dus niet in de praktijk doorgezet. De toename ten opzichte van 1999 is voor beide assemblees even groot, maar het Waals Parlement scoort procentueel nog steeds hoger dan het Vlaams Parlement.

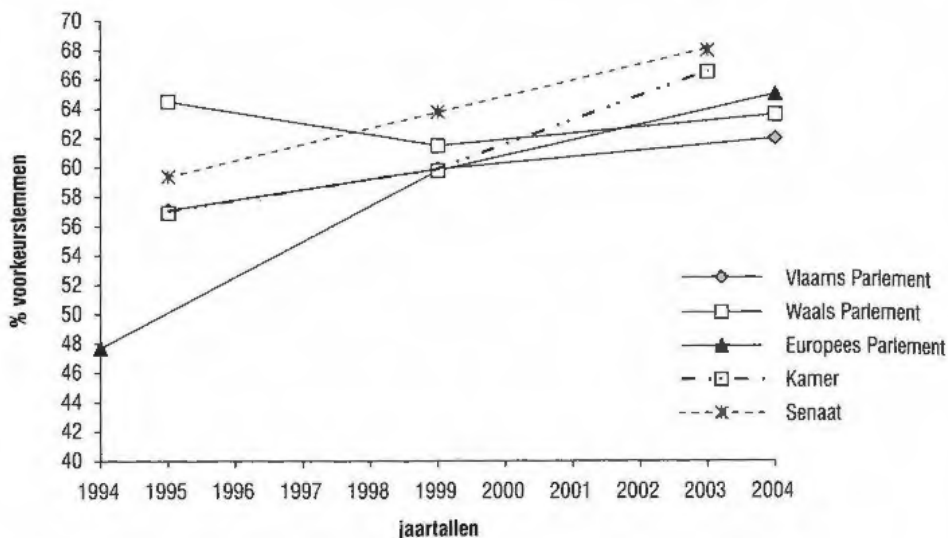
Opmerkelijk is verder de sterke achteruitgang van het percentage voorkeurstemmen in Vlaanderen ten opzichte van 2003, dit ondanks de aanwezigheid van drie kartels.

Voor het Europees Parlement valt er een grote toename te noteren in vergelijking met 1999. Echter het percentage voorkeurstembiljetten blijft een gans stuk onder de 68% die vorig jaar voor de Senaat kon genoteerd worden. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat er op de Senaatslijst veel meer kandidaten staan dan op een Europese lijst,¹⁰ waardoor er meer kopstukken en bekende politici op de lijst kunnen staan die meer voorkeurstemmen kunnen aantrekken. Nochtans dient opgemerkt dat ondanks het feit dat er voor het Vlaams Parlement meer kandidaten op de lijst staan dan voor de Kamer, het voorkeurstemmenpercentage voor het Vlaams Parlement lager ligt dan voor de Kamer.

De grafiek uit figuur 1 geeft duidelijk aan dat de trend voor het Vlaams Parlement minder sterk stijgend is dan deze voor Kamer en Senaat. Voor het Waals

10. Op de Senaatslijst stonden in 2003 in totaal 25 effectieve kandidaten op de lijsten voor het Nederlands kiescollege en 15 effectieve kandidaten voor het Frans kiescollege, terwijl er op de Europese lijst in totaal slechts 14 effectieve kandidaten op de lijst stonden voor het Nederlands kiescollege, 9 effectieve kandidaten voor het Frans kiescollege en 1 effectieve kandidaat voor het Duitstalig kiescollege.

Parlement kon het hoogste percentage voorkeurstemmen al in 1995 genoteerd worden. Dit is dan ook het enige parlement waar er in de grafiek geen constant stijgende lijn te vinden is.

Figuur I. Evolutie van het voorkeurstemmenpercentage van 1994¹¹ tot nu.¹²

B. Soorten voorkeurstembiljetten

Er zijn verschillende soorten voorkeurstembiljetten: degenen waarop enkel voor effectieve kandidaten gestemd is, degenen waarop enkel voor kandidaat-opvolgers is gestemd en degenen waarop zowel voor effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers is gestemd. In Tabel II wordt aangegeven hoeveel van elke soort er werden geteld op 13 juni 2004.

- De berekeningswijze voor het voorkeurstemmengebruik bij de Europese parlamentsverkiezingen van 1994 verschilt van de huidige berekeningswijze en houdt waarschijnlijk een onderschatting in, zie: J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlamentsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 129-132.
- Voor een grafiek met een overzicht voor Kamer en Senaat van 1919 tot en met 2003, verwijzen we naar: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlamentsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, p. 403.

Tabel II. Absoluut aantal en percentage voorkeurstembiljetten bij de verkiezingen voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004, ingedeeld in categorieën.¹³

	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten	Voorkeurstembiljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstembiljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat-opvolgers
Vlaams Parlement	1.741.363	602.860	175.215
%	69,1	23,9	7,0
+/- 1999	- 0,9	+ 4,3	- 3,4
+/- 2003	- 3,2	+ 3,9	+ 0,3
Waals Parlement	651.992	378.855	223.276
%	52,0	30,2	17,8
+/- 1999	- 7,8	+ 6,0	+ 1,8
+/- 2003	- 12,1	+ 4,4	+ 7,7
Europees Parlement	2.971.300	982.661	266.696
%	70,4	23,3	6,3
+/- 1999	+ 3,9	+ 2,2	- 6,1
+/- 2003	- 1,9	+ 1,3	+ 0,5

De categorie voorkeurstembiljetten waarop voor zowel effectieven als opvolgers wordt gestemd, kent voor de drie op 13 juni 2004 gehouden verkiezingen een toename ten opzichte van 1999. De verhoogde aandacht voor opvolgers, als gevolg van een verhoogde aandacht voor het feit dat een aantal effectieve kandidaten hun mandaat niet zou opnemen, kan een verklaring vormen voor het feit dat kiezers niet enkel voor effectieve kandidaten stemmen, maar ook hun keuze voor opvolgers willen uitspreken. We zien ook dat partijen kandidaat-opvolgers zorgvuldiger gaan selecteren en er niet voor terugdeinzen om een bekend politicus op een opvolgersplaats te zetten.

De grootste categorie van voorkeurstembiljetten is deze waarvoor enkel op effectieve kandidaten wordt gestemd. Ongeveer 70% van de kiezers voor het Vlaams en Europees Parlement die per voorkeur stemmen doen dit. Voor het Waals Parlement, waar er op dit vlak een sterke daling te noteren valt ten opzichte van 1999 en 2003, ligt dit een stuk lager met maar 52%. Mogelijk speelt mee dat door de kleine kieskringen voor het Waals Parlement de kiezer slechts de keuze heeft tussen een beperkt aantal effectieve kandidaten, en daardoor ook meer naar de opvolgers gaat kijken. Het zijn vooral de traditionele Franstalige partijen die dit lage percentage veroorzaken, Ecolo en FN hebben op dit vlak percentages die vergelijkbaar zijn met de Vlaamse partijen. Dit komt onder andere omdat PS, MR en CDH heel wat ministers en parlementsleden op de lijst van de opvolgers hebben

13. Voor de vergelijking van de gegevens van het Vlaams en Waals Parlement met deze van de Kamer van 2003, werden niet de globale cijfers van de Kamer gebruikt, maar werd voor het Vlaams Parlement vergeleken met de cijfers van de Nederlandstalige partijen voor de Kamer en voor het Waals Parlement met de cijfers van de Franstalige partijen. Deze werkwijze werd ook in tabel III gebruikt.

gezet. Een voorbeeld hiervan is federaal minister André Flahaut (PS) en Waals minister Charles Michel (MR) in Nijvel. De MR had alles samen niet minder dan 11 federale parlementsleden op haar opvolgerslijsten staan. Ecolo en FN hebben heel wat minder parlementsleden en ministers vandaar dat zij er minder op de opvolgerslijsten konden zetten, waardoor er meer kiezers enkel voor effectieve kandidaten stemden. Dezelfde analyse kan gemaakt worden voor burgemeesters op de lijsten.

Voorgaande tabel hield enkel rekening met de voorkeurstembiljetten. In de volgende tabel wordt rekening gehouden met alle stembiljetten. In die zin kunnen er uitspraken gedaan worden over alle kiezers. Zo kunnen we vaststellen dat voor het Waals Parlement amper een derde van de kiezers enkel één of meerdere voorkeurstemmen uitbrengen op effectieve kandidaten.

Tabel III. Absoluut aantal en percentage stembiljetten bij de verkiezingen voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004, ingedeeld in categorieën.

	Lijststem- biljetten	Voorkeurstem- biljetten met enkel voorkeurstemmen voor effectieve kandidaten	Voorkeurstem- biljetten met voorkeurstemmen voor zowel effectieve kandidaten als voor kandidaat-opvolgers	Voorkeurstem- biljetten met enkel voorkeurstemmen voor kandidaat- opvolgers
Vlaams parlement	1.545.308	1.741.363	602.860	175.215
%	38,0	42,8	14,8	4,3
+/- 1999	- 2,5	+ 1,2	+ 3,1	- 1,9
+/- 2003	+ 4,5	- 5,3	- 0,8	- 0,2
Waals Parlement	717.582	651.992	378.855	223.276
%	36,4	33,1	19,2	11,3
+/- 1999	- 2,1	- 3,7	+ 4,3	+ 1,5
+/- 2003	+ 2,9	- 9,6	+ 2,0	+ 4,6
Europees Parlement	2.269.334	2.971.300	982.661	266.696
%	35,0	45,8	15,1	4,1
+/- 1999	- 5,2	+ 6,1	+ 2,5	- 3,3
+/- 2003	+ 3,0	- 3,4	+ 0,2	+ 0,2

De gemaakte onderverdeling is niet geheel onbelangrijk omdat voor het aanwijzen van de verkozenen per partij een aantal stemmen worden overgedragen in volgorde van de lijst.¹⁴ Deze voorraad stemmen bestaat voor het aanwijzen van de effectief verkozenen uit de lijststemmen voor de partij en de voorkeurstembiljetten waarop enkel voor opvolgers is gestemd. Voor de aanwijzing van de opvolgers, worden de lijststemmen aangevuld met de voorkeurstembiljetten waarvoor enkel voor effectieven is gestemd. Als nu voor het Waals Parlement het aantal

14. Eén van de hervormingen in de kieswet was de halvering van deze voorraad lijststemmen.

stembiljetten waarop enkel voor opvolgers wordt gestemd toeneemt, dan neemt tegelijkertijd ook de voorraad stemmen toe die verdeeld worden in volgorde van de lijst om de effectieve verkozenen aan te duiden. Dit maakt dat de kans dat de nuttige volgorde wordt doorbroken kleiner.

C. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring

We kijken nu naar het gebruik van de voorkeurstem per kieskring. We beginnen deze analyse bij de verkiezingen voor het Europees Parlement.

Tabel IV. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Europees Parlement in % in 2004, in vergelijking met 1999.¹⁵

	2004	+/- '99
Nederlands kiescollege	64,2	+ 3,5
Frans kiescollege	66,2	+ 8,4
Duitstalig kiescollege	85,9	+ 1,9

Als de gegevens voor het Europees Parlement worden uitgesplitst per kiescollege, dan blijken er wel wat verschillen op te treden. De grote toename van het gebruik van de voorkeurstem kan vooral op het conto geschreven worden van het Frans kiescollege, waar er een stijging in voorkeurstemmengebruik is van 8,4%. Ook voor de senaatsverkiezingen van 2003 was er vooral in het Franstalig landsdeel een toename in het stemmen per voorkeur. Net als vorig jaar speelt de prominente aanwezigheid van de meest bekende partijfiguren bovenaan de lijsten, veel meer dan in 1999, hierbij een niet te onderschatten rol. Ondermeer vice-premier Louis Michel (MR) en partijvoorzitters Elio Di Rupo (PS) en Joëlle Milquet (CDH) waren voor de Europese verkiezingen lijsttrekker voor hun partij. In 1999 werden de Franstalige lijsten getrokken door minder grote kanonnen. De lijsttrekkers waren toen Philippe Busquin (PS), Daniel Ducarme (PRL-FDF-MCC), Michel Hansenne (PSC) en Paul Lannoye (Ecolo).¹⁶ Zo heeft Franstalig België een inhaaloperatie ingezet ten opzichte van Vlaanderen qua gebruik van de voorkeurstem. Deze operatie gaat zelfs zo ver dat er nu in het Frans kiescollege meer per voorkeur wordt gestemd dan in het Nederlands kiescollege.

In het Nederlands kiescollege was het bovenaan plaatsen van partijkopstukken ook al in 1999 een toegepaste praktijk, al waren het toen nog niet de absolute leiders van de partij. De toename in voorkeurstemmengebruik ten opzichte van 1999 is dan ook geringer.

15. Bij de Senaatsverkiezingen van 2003 was er geen Duitstalig kiescollege, vandaar dat de vergelijking hier niet gemaakt wordt.
16. Uit tabel VII zal blijken dat in 1999 enkel Paul Lannoye voor Ecolo meer populair was dan de lijsttrekker (Pierre Jonckheer) van 2004. Alle andere Franstalige lijsttrekkers in 2004 halen proportioneel meer stemmen dan de lijsttrekker uit 1999.

Merk nog op dat het percentage voorkeurstemmen voor het Europees Parlement in Duitstalig België erg hoog ligt. Erg betekenisvol is dit niet: er is daar immers voor elke partij maar één effectieve kandidaat, aangevuld met enkele opvolgers.

Tabel V. Het gebruik van de voorkeurstem per kieskring voor het Vlaams en het Waals Parlement in % in 2004, in vergelijking met 1999 en 2003.

	2004	+/- 1999	+/- 2003
West-Vlaanderen	58,2	+ 3,6	- 5,2
Oost-Vlaanderen	57,3	+ 0,8	- 7,0
Antwerpen	67,7	+ 5,7	+ 0,4
Limburg	69,6	- 0,1	- 5,9
Vlaams-Brabant ¹⁷	57,9	- 2,6	
BLVR ¹⁸	63,1		
Thuin	55,6	+ 2,4	
Bergen	54,1	- 0,8	
Zinnik	56,8	+ 0,3	- 3,3
Charleroi	55,1	+ 0,5	
Doornik-Aat-Moeskroen	62,4	+ 5,3	
Nijvel	60,2	+ 3,2	- 1,2
Namen	63,4	+ 0,5	+ 0,9
Dinant-Philippeville	68,1	+ 0,8	
Luik	74,5	+ 4,1	
Hoei-Borgworm	66,6	+ 2,9	+ 0,5
Verviers	62,6	+ 0,4	
Aarlen-Marche-Bastenaken	71,1	- 0,8	
Neufchâteau-Virton	74,3	- 0,5	+ 0,4

Het hoogste percentage voorkeurstemmen vinden we langs Franstalige zijde in de kleine kieskringen voor het Waals Parlement: in de kieskring Luik brengt 74,5% van de kiezers een voorkeurstem uit. Op de tweede en derde plaats volgen de twee kieskringen uit de provincie Luxemburg, waar resp. 74,3% en 71,1% van de kiezers per voorkeur stemt, hoewel in beide kieskringen wel een achteruitgang te noteren valt ten opzichte van 1999. Het minst wordt er voor het Waals Parlement per voorkeur gestemd in de provincie Henegouwen, waar zowel in Bergen, Thuin als in Charleroi maar ongeveer 55% van de kiezer een voorkeurstem uitbrengt. Voor het Vlaams Parlement wordt het meest per voorkeur gestemd in Limburg, waar iets minder dan 70% een voorkeurstem uitbrengt. Het minst wordt er per voorkeur gestemd in Oost-Vlaanderen, waar maar 57% van de kiezers dit doet.

17. Er kan niet vergeleken worden met 2003 omdat de provincie Vlaams-Brabant toen opgesplitst was in twee kieskringen, nl. Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde, terwijl in 2004 Vlaams-Brabant enkel bestaat uit Leuven en Halle-Vilvoorde, en er met uitzondering van de Union des Francophones ook geen Franstalige lijsten aan deze verkiezingen deelnemen.
18. Deze kieskring "Brusselse leden van het Vlaams Parlement" (BLVR) bestond noch in 1999 noch in 2003, vandaar dat ook hier geen vergelijking mogelijk is.

Voor het Vlaams Parlement valt er met uitzondering van Vlaams-Brabant ten opzichte van 1999 een toename van de voorkeurstemmen te noteren daar waar de kieskringen vergroot zijn. Enkel in de provincie Limburg werd de grootte van de kieskring behouden en net daar blijft ook het voorkeurstemmengebruik constant. De uitzondering wordt dus gevormd door de provincie Vlaams-Brabant, die ondanks de vergroting van de kieskring minder voorkeurstemmen registreert. Vlaams-Brabant is inderdaad een beetje een vreemde kieskring die door midden wordt gesneden door Brussel en die nog maar vrij recent een eigen provincie vormt. Nog meer dan in andere provinciale kieskringen, waren kandidaten uit de ene oude kieskring (Halle-Vilvoorde) slecht gekend in de andere (Leuven), en vice versa.

Ten opzichte van 2003 is er evenwel, met uitzondering van Antwerpen, in elke kieskring voor het Vlaams Parlement een forse achteruitgang.

In Antwerpen waren nog meer dan in andere kieskringen de lijsttrekkers dezelfde als het jaar voordien. Zowel Bart Somers (VLD) als Inge Vervotte (CD&V-N-VA) als Patrick Janssens (SP.A-Spirit) waren ook in 2003 lijsttrekker, terwijl Filip Dewinter (Vlaams Blok) toen lijstduwer was. De VLD, die in de provincie Antwerpen kon uitpakken met drie uittreedende Vlaamse ministers (Somers, Van Mechelen en Vanderpoorten), noteert in die kieskring qua voorkeurstemmen een vooruitgang van 4,8% ten opzichte van 2003. Ondanks de globale stijging van het gebruik van de voorkeurstem in de provincie Antwerpen laat Groen!, met nieuwkomer Rudi Daems als lijsttrekker, er een achteruitgang optekenen van 17,3%.

De globale achteruitgang ten opzichte van 2003 is het grootst in Oost-Vlaanderen, waar er 7% minder voorkeurstemmers zijn dan het jaar voordien. Deze achteruitgang is vooral op het conto te schrijven van de VLD (- 9,2%: lijsttrekker in 2004 was De Gucht tegenover Verhofstadt in 2003) en van Groen! (- 9%: lijsttrekker in 2004 was Dua, tegenover Dua en Tavernier in 2003).

Ondanks het feit dat de Waalse kieskringen niet vergroot werden, is er ook daar in bijna elke kieskring een toename van het aantal kiezers dat per voorkeur stemt ten opzichte van 1999. Dit duidt aan dat er naast de vergroting van de kieskringen nog andere factoren spelen die een toename van het voorkeurstemmengebruik kunnen verklaren. Het percentage voorkeurstemmen is traditioneel erg hoog in de provincie Luxemburg (Aarlen-Marche-Bastenaken en Neufchâteau-Virton), al noteren we in beide kieskringen wel een lichte terugval ten opzichte van 2003. De hoge score kan verklaard worden door het plattelandskarakter van deze provincie en door de hoge proportie mandatarissen onder de kandidaten. Samen maken ministers, federale en regionale parlementsleden, provinciaal gedeputeerden en burgemeesters in die provincie 35,9% uit van de kandidaten op de lijsten van PS, MR en CDH.

In de provincie Luik is er een sterke toename. Dit kan verklaard worden door het groot aantal gekende kandidaten op de lijsten. Enkel en alleen Ecolo had in de kieskring Luik al twee ministers (Detienne en Maréchal), één federaal parlements lid (Gerkens), twee regionale parlementsleden (Wesphael en Henry) en een voormalig partijsecretaris (Moraël) op zijn lijsten. Het voorkeurstemmenpercen-

tage van Ecolo steeg in de kieskring Luik dan ook met 8,7% ten opzichte van 1999. De andere partijen volgden in die kieskring een gelijkaardige strategie inzake samenstelling van de lijsten.

Ten opzichte van 2003 zitten we voor het Waals Parlement met een gemengd beeld: in een aantal provincies vooruitgang en in een aantal andere achteruitgang van het percentage uitgebrachte voorkeurstemmen.

De vier kieskringen in Henegouwen trokken een pak minder voorkeurstemmen aan dan gemiddeld. Als wordt gekeken naar gekende kandidaten, dan was Henegouwen niet echt goed bedeed: van de lijsttrekkers kunnen enkel Van Cauwenberghe (PS) en Demotte (PS) gecatalogeerd worden als "nationale kandidaten". In vergelijking met 2003, kwamen grote tenoren als Di Rupo (PS), Chastel (MR), Nollet (Ecolo), Hasquin (MR), Viséur (CDH) and Arena (PS) niet meer op. De PS lijkt wat voorkeurstemmen betreft hiervan het grootste slachtoffer te zijn: ten opzichte van 2003 haalt de PS in gans de provincie Henegouwen 8,7% minder voorkeurstemmen.

D. Het gebruik van de voorkeurstem per partij

Tabel VI. Het gebruik van de voorkeurstem per politieke partij¹⁹ voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in % in 2004.

	Vlaams/Waals Parlement			Europees Parlement		
	%	+/- 1999	+/- 2003	%	+/- 1999	+/- 2003
CD&V-N-VA	72,3	+ 3,7	-1,9	73,2	+ 7,2	+ 2,9
SP.A-Spirit	66,9	- 1,3	-4,8	58,7	- 2,0	- 16,4
VLD-Vivant	65,6	+ 2,6	-3,0	71,6	+ 8,7	+ 0,6
Groen!	47,1	+ 0,5	-12,1	55,6	+ 7,8	- 3,8
Vl. Blok	47,2	+ 3,2	-5,0	53,5	+ 7,0	s.q.
CDH	73,1	-3,4	- 2,1	71,6	+ 7,5	- 4,2
PS	68,3	-2,4	- 3,1	68,9	+ 9,0	- 1,1
MR	68,3	+ 4,5	- 0,9	74,1	+ 11,7	+ 0,9
Ecolo	48,0	+ 7,3	- 2,1	54,4	+ 3,2	- 4,8
FN	33,1	-0,2	- 3,5	37,4	- 1,6	+ 2,3

De christen-democratische partijen, die traditioneel het meeste voorkeurstemmen aantrekken, blijven voor wat de regionale parlementen betreft aan beide zijden van de taalgrens de partij met het hoogste percentage voorkeurstemmen: CDH met 73,1% en CD&V-N-VA met 72,3%. De partijen die traditioneel vrij laag scoren qua voorkeurstemmen, de groene en extreem-rechtse partijen, trekken voor de regionale parlementen allemaal minder kiezers aan die per voorkeurstemmen dan kiezers die een lijststem uitbrengen. Al stijgt dit percentage voor de Europese parlementsverkiezingen, waar de partijen hun boegbeelden over het ganse lands-

19. Voor wat de kartels betreft, wordt de vergelijking met 1999 en 2003 telkens gemaakt met de grootste partij uit het kartel. Zo wordt bijvoorbeeld het voorkeurstemmenpercentage van VLD-Vivant uit 2004 vergeleken met dat van de VLD uit 1999 en 2003.

gedeelte kunnen uitspelen, wel tot boven de 50%, met uitzondering van het Front National. Het Front National scoort wel erg laag qua percentage voorkeurstemmen. Dit is niet zo verwonderlijk gelet op het feit dat de partij amper campagne voerde, geen bekende kandidaten heeft en geen media-aandacht krijgt.

De grootste toename voor het Waals Parlement is te vinden bij MR en Ecolo, niet toevallig de partijen die in 1999 de verkiezingen wonnen en daardoor meer dan in 1999 konden uitpakken met heel wat uittredende mandatarissen die goed gekend waren. Omgekeerd hadden PS en CDH in meer uittredende mandatarissen in 1999 dan in 2004. Dit kan een deel van hun daling verklaren.

Het inzetten langs Franstalige kant van de grote kopstukken voor het Europees Parlement resulteert voor de drie traditionele partijen in een sterke toename van het percentage voorkeurstembiljetten ten opzichte van 1999.

Opmerkelijk langs Vlaamse kant is de achteruitgang van SP.A-Spirit ten opzichte van de SP in 1999 en dit zowel voor het Vlaams als voor het Europees Parlement. Dit is opmerkelijk omdat SP.A-Spirit nu meer dan in 1999 over grote boegbeelden beschikt die in de ganse provincie kunnen uitgespeeld worden en omdat er nu een kartel is zodat een voorkeurstem nuttig is om de voorkeur voor een bepaalde partij binnen het kartel duidelijk te maken. We zien ook verder dat de kartelvorming blijkbaar niet aanzet om meer per voorkeur te gaan stemmen: zowel CD&V-N-VA als VLD-Vivant halen procentueel minder voorkeurstemmen dan de grootste partijen uit het kartel apart in 2003.

Opmerkelijk is nog de grote achteruitgang van Groen! ten opzichte van vorig jaar met meer dan 12%. In 2003 voerde het toenmalige Agalev een gepersonaliseerde campagne waarbij heel wat uittredende ministers en parlamentsleden op de lijsten stonden. Nu was de campagne vooral gecentraliseerd rond het voortbestaan van de partij. Naast de persoon van voorzitter Vera Dua die volop werd uitgespeeld, waren het bijna allemaal minder gekende kandidaten die op de lijsten stonden.

E. De mate van personificatie

Door de naamstemmen van de lijsttrekker van het Europees Parlement te vergelijken met het totaal aantal voorkeurstembiljetten voor zijn partij en dat in een percentage uit te drukken, verkrijgen we een indicatie van de mate waarin een partij gepersonifieerd wordt door haar lijsttrekker.

De personificatie voor het Europees Parlement is het grootst bij de PS en bij CD&V-N-VA waar bijna 80% van kiezers van hun partij die per voorkeur stemde een voorkeurstem uitbracht voor resp. Elio Di Rupo en Jean-Luc Dehaene. Vooral voor Dehaene is dit een uitzonderlijke prestatie, aangezien zijn partij een kartel aangegaan was met de N-VA wat ervoor zorgden dat er bij de kiezers voor zijn lijst ook N-VA-kiezers zaten. Hiermee scoort Dehaene amper slechter dan in 1999 toen voor de Senaat 82,6% van toen enkel CVP-voorkeurstemmers hun voorkeur voor hem uitspraken.

Premier Guy Verhofstadt kan slechts 61,5% van de kiezers die een voorkeurstem uitbrachten voor het kartel VLD-Vivant overtuigen. Dit is een stuk minder dan de 80,1% van wie hij vorig jaar bij de senaatsverkiezingen een voorkeurstem kreeg. De populariteit van Verhofstadt is dus niet enkel in absoluut aantal stemmen gedaald, hij is ook relatief gezien minder populair geworden onder VLD-kiezers. Het feit dat er veel te doen was over het voornemen om zijn mandaat niet op te nemen, heeft hier waarschijnlijk een rol gespeeld. Merk ook de geringe populariteit van Mia Devits bij SP.A-Spirit-kiezers op: minder dan de helft van de voorkeurstemmers voor deze lijst gaven hun voorkeur aan haar.

Langs Franstalige kant, met uitzondering van Ecolo, is de toename van de personificatie zeer uitgesproken. Het feit dat absolute partijbeelden, in tegenstelling tot 1999, wel ten volle uitgespeeld werden is hiervoor de voornaamste verklaring.

Tabel VII. De mate van personificatie bij het per voorkeur stemmen in hoofde van de lijsttrekkers bij de verkiezingen voor het Europees Parlement van 2004 en 1999.

Partij	Lijsttrekker	Naamstemmen lijsttrekker	Voorkeurstem- biljetten	Graad van Personificatie
CD&V-N-VA	Jean-Luc Dehaene	651.345	828.368	78,6
SP.A-Spirit	Mia Devits	202.082	420.806	48,0
VLD-Vivant	Guy Verhofstadt	388.011	630.698	61,5
Vlaams Blok	Frank Vanhecke	260.430	497.818	52,3
Groen!	Bart Staes	79.508	178.411	44,6
CDH	Joëlle Milquet	191.900	264.012	72,7
PS	Elio Di Rupo	483.644	605.700	79,8
MR	Louis Michel	327.374	497.369	65,8
Ecolo	Pierre Jonckheer	23.236	130.489	17,8
FN	Daniël Féret	39.680	67.876	58,5
Partij	Lijsttrekker in 1999	Graad van Personificatie in 1999		
CVP	M. Smet	38,3		
SP	F. Vandenbroucke	56,9		
VLD	A. Neyts	38,1		
VU-ID	B. Anciaux	85,8		
Agalev	P. Sörensen	56,3		
Vlaams Blok	F. Vanhecke	58,9		
PSC	M. Hansenne	44,6		
PS	Ph. Busquin	69,9		
PRL-FDF	D. Ducarme	33,1		
Ecolo	P. Lannoye	36,1		
FN	D. Féret	56,7		

De algemene graad van personificatie ligt met 64,2% trouwens een gans stuk hoger dan in 1999, toen dit maar 49,4% was. Als enkel de Vlaamse partijen worden beschouwd, dan bedraagt de personaliseringsgraad 61,9%, wat een toename is van een ongeveer 4%. De toename in personificatie kan dus zeker niet helemaal

op het conto van de Franstaligen worden geschreven. Als we het Europees Parlement vergelijken met de Senaat van 2003, dan blijkt dat de globale personaliseringsgraad toen met 70,7% toch nog een stuk hoger lag.

F. Op zoek naar verklaringen

We zitten met een duidelijk gemengd beeld wat het gebruik van de voorkeurstem betreft. Afhankelijk van wat als referentiepunt wordt genomen, is er sprake van een toename dan wel een afname. Als wordt vergeleken met de vorige regionale en Europese verkiezingen van 1999, dan is er een duidelijke toename. Als echter wordt vergeleken met de meest recente federale verkiezingen, die van 2003, dan is er een duidelijke afname van het aantal uitgebrachte voorkeurstemmen. Wat betreft de verklaringen moeten we dan ook een onderscheid maken, al naar gelang het referentiepunt. We beginnen met verklaringen voor de toename ten opzichte van 1999.

De voor de hand liggende verklaring voor de toename van het gebruik van de voorkeurstem voor de verkiezingen voor het Vlaams Parlement is de kieswethervorming. Door de vergroting van de kieskringen tot op het niveau van de provincie konden kleinere partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat en de grotere partijen hun absolute boegbeelden naar voren schuiven. Het effect hiervan komt duidelijk tot uiting in Limburg, de enige kieskring die niet werd vergroot ten opzichte van 1999, waar de toename van het percentage voorkeurstemmen veel geringer was dan in andere kieskringen voor het Vlaams Parlement. Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam bovendien het belang van de voorkeurstem nog toe, al heeft dit bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2000 niet geleid tot een significante toename van het aantal voorkeurstemmen.²⁰ De toename is evenwel niet enkel te verklaren door de vergroting van de kieskringen. Er is immers ook een toename waar te nemen bij de verkiezingen voor het Europees Parlement en voor het Waals Parlement waar aan de kieskringen niets veranderd werd. We moeten dus op zoek gaan naar bijkomende verklaringen.

Er zijn een aantal maatschappelijke evoluties die zich verder hebben doorgezet. Er is ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij. Onderzoek bij de verkiezingen van 1999 wees uit dat kiezers bij gelijktijdige verkiezingen hun stem niet automatisch aan dezelfde partij geven. Voor de grote partijen is er een kernelectoraat van 50 à 55% van de partijkiezers die voor alle verkiezingen op dezelfde dag voor dezelfde partij stemmen.²¹

20. B. WAUTERS, *De halvering van de voorraad lijststemmen. Een eerste evaluatie van het effect van deze maatregel bij de gemeenteraadsverkiezingen van 8 oktober 2000 aan de hand van de resultaten in de provincie Vlaams-Brabant*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 2-3.

21. B. MADDENS en I. HAJNAL, *De al dan niet gesplitste partijkeuze en de beleidsthema's*, in: M. SWYNGEDOUW en J. BILLIET, *De kiezer heeft zijn redenen*, Acco, Leuven, 2002, pp. 57-71.

De rest van de partijkiezers past zijn stemgedrag aan naargelang de assemblée die verkozen wordt. Kandidaat-gerelateerde factoren spelen hierbij ongetwijfeld een rol. Het is eveneens logisch dat als zoveel kiezers op eenzelfde dag van partij wisselen, de identificatie met één partij gering is, waardoor een lijststem voor een partij minder voor de hand ligt. Het blijft evenwel moeilijk om de impact van voorkeurstemmen op de electorale sterkte van een partij in te schatten. Het is immers moeilijk om een onderscheid te maken tussen kiezers van wie de keuze voor een kandidaat in de lijn van hun al eerder gemaakte partijkeuze ligt en kiezers die omwille van één of meerdere specifieke kandidaten van partij veranderen.

Uit verschillende onderzoeken blijkt bovendien dat het vertrouwen in politieke partijen in het algemeen op een laag pitje staat. In 2002 had slechts 14,5% van de Vlamingen veel of zeer veel vertrouwen in de Vlaamse politieke partijen.²² De politieke partijen bengelen hiermee helemaal achteraan wat betreft vertrouwen in instellingen en scores nog slechter dan andere instellingen die regelmatig onder vuur liggen, zoals het gerecht, het parlement, de regering en de pers. Eerder dan een lijststem te geven aan partijen, die men maar matig vertrouwt, gaat de kiezer een voorkeurstem geven aan één of meerdere personen waarin men nog vertrouwen heeft.

In de plaats van die partij-identificatie is er dus een toegenomen personalisering van de politiek gekomen, nog versterkt door de toegenomen mediatisering van de politiek en van de verkiezingen in het bijzonder.²³ De toename van de personalisatie door de lijsttrekkers voor het Europees Parlement ten opzichte van 1999 met bijna 15% vormt een goede illustratie van de nog toegenomen personalisering. Kandidaten en hun karakterkenmerken (sympathiek, betrouwbaar, ...) worden belangrijker als stemmotivatie dan de ideologische profilering van de partij. Dit vinden we ook terug in andere landen.²⁴

Nochtans waren er ook een aantal factoren die een verdere toename konden tegenwerken. Er zijn enerzijds vrij strenge campagneregels, met o.m. een verbod op 20 m²-affiches en met een beperking van de verkiezingsuitgaven. Er was anderzijds de vrees dat door de vergroting van de kieskringen de kiezer meer vreemd zou raken van de politici,²⁵ wat potentieel tot een daling van het percentage voorkeurstemmen zou kunnen leiden.

Ten opzichte van de federale parlementsverkiezingen van 2003 is er een daling waar te nemen in het gebruik van de voorkeurstem. De verkiezingsuitslagen ver-

22. Cijfers van APS-surveys in: MINISTERIE VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP, *Vlaamse Regionale Indicatoren (Vrind) 2003*, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel, 2004, p. 401.

23. P. VAN AELST en K. VAN MIERLO, Politiek als one-man-show? Over de rol van kranten in de personalisering van de politiek, *Res Publica*, 2003, 4, pp. 579-602.

24. P. VAN WIJNEN, Candidates and voting behaviour, *Acta Politica*, 2000, 4, pp. 430-455.

25. Uit onderzoek bij de parlementsverkiezingen van 2003 blijkt echter dat ook in de provinciale kieskringen een groot aantal kandidaten lokaal verankerd blijft, zie: B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Belgeo*, 2003, 2, pp. 165-185.

toonden langs Vlaamse kant nogal omvangrijke stemmenverschuivingen ten opzichte van 2003. Meest opvallend was de vooruitgang van het Vlaams Blok en Groen!. Dit zijn nu net partijen waarbij het percentage voorkeurstemmen eerder aan de lage kant ligt. De nieuwe kiezers lijken zich wat voorkeurstemgedrag vlot aan te passen aan hun nieuwe partij, want er zijn geen abnormale verschuivingen in positieve zin wat het stemmen per voorkeur betreft voor deze twee partijen. Dit wil dus zeggen dat het goed mogelijk is dat iemand die in 2003 per voorkeur stemde voor één van de drie traditionele partijen nu een lijststem heeft uitgebracht voor Vlaams Blok of Groen!. Dit heeft als gevolg dat globaal het percentage voorkeurstemmers afneemt.

Een andere verklaring kan gevonden worden in het feit dat er voor de verkiezingen van het Vlaams Parlement minder burgemeesters en minder lokale mandatarissen op de lijst stonden dan voor de Kamerverkiezingen in 2003.²⁶ Ook voor het Waals Parlement lag het percentage burgemeesters op de lijst in 2004 procentueel lager dan in 2003: respectievelijk 9,9% en 13,4% van de kandidaten waren burgemeester.

Nu heeft onderzoek uitgewezen dat burgemeesters meer media-aandacht krijgen en daardoor zowel bij lokale als bij nationale verkiezingen meer voorkeurstemmen behalen dan andere kandidaten.²⁷ Als er nu minder burgemeesters op de lijsten staan, dan zou dat als gevolg kunnen hebben dat er ook minder voorkeurstemmen worden uitgebracht.

Een andere factor die een rol kan gespeeld hebben, is het feit dat de vorige verkiezingen nog maar een jaar geleden werden gehouden. Niet minder dan 36,9% van de Vlaamse kandidaten op 13 juni 2004 was ook voor de verkiezingen van 2003 kandidaat.²⁸ Bij de Franstalige partijen bedroeg dit 26,2%. Het ligt in de lijn der verwachtingen dat de bereidheid om na één jaar weer financieel zware inspanningen voor een persoonlijke campagne te doen eerder gering zal zijn. De hypothese is hier dus dat de persoonlijke campagne-uitgaven gedaald zijn.²⁹

Nochtans is er een duidelijk effect van de verkiezingsuitgaven die een kandidaat doet en de voorkeurstemmen die hij behaalt.³⁰ Het loont dus electoraal voor een kandidaat om campagne te voeren. Als kandidaten nu minder uitgaven doen en

26. S. FIERS, J. NOPPE, S. DEPAUW en L. LIBBRECHT, *Het profiel van de kandidaten op de lijsten bij de Vlaamse, Europese en Brusselse verkiezingen van 13 juni 2004*, Onderzoekspaper Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2004, pp. 11-12.

27. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *Do individual campaign expenses matter? The case of the May 2003 general election in Belgium*, Paper gepresenteerd op het Politicologenetmaal 2004 te Antwerpen, 27-28 mei 2004 en B. MADDENS, *Het effect van verkiezingsuitgaven. Een verkennend onderzoek op basis van de aangiften bij de lokale verkiezingen van 8 oktober 2000*, *Res Publica*, 2004, 1, pp. 56-79.

28. S. FIERS, J. NOPPE, S. DEPAUW en L. LIBBRECHT, *a.w.*, p. 3.

29. Op het moment van het schrijven van dit artikel is dit nog een hypothese. De gegevens over de verkiezingsuitgaven bij de verkiezingen van 2004 zijn immers nog niet bekend.

30. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *a.w.*

dus zich minder inspanningen getroosten om zichzelf bekend te maken, zal de kiezer ook minder geneigd zijn om een voorkeurstem uit te brengen.

III. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet

A. Algemeen

Sinds de parlementsverkiezingen van 1995 heeft de kiezer de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen, zolang het maar gaat over kandidaten van dezelfde partij. Er moet sindsdien een terminologisch onderscheid gemaakt worden tussen een voorkeurstembiljet, zijnde een stembiljet waarop één of meerdere voorkeurstemmen zijn uitgebracht, en een voorkeurstem of naamstem. De kiezer maakte in het verleden echter maar in zeer beperkte mate gebruik van de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen uit te brengen. Vorig jaar is daar bij de federale parlementsverkiezingen verandering in gekomen.

Tabel VIII. Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor Vlaams Parlement, Waals Parlement en Europees Parlement in 2004.

	Voorkeurstembiljetten	Naamstemmen	Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet	+/- 1999	+/- 2003
Vlaams Parlement	2.519.438	7.161.824	2,84	+ 1,09	+ 0,61
Waals Parlement	1.212.065	2.233.466	1,84	+ 0,25	- 0,13
Europees Parlement	4.220.657	8.772.613	2,08	+ 0,27	- 0,29

De toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem ten opzichte van 1999 is zeer opvallend. Het is niet het verder zetten van een trend: in 1999 viel er zelfs een zeer lichte afname te noteren ten opzichte van 1995, toen de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen voor het eerst van toepassing was.³¹ De toename is het grootst voor het Vlaams Parlement met + 1,09. Daardoor stemt nu degene die een voorkeurstem uitbrengt voor het Vlaams Parlement gemiddeld genomen op 2,84 kandidaten. Voor het Waals en Europees Parlement, waar het aantal kandidaten per kieskring niet veranderde,³² is de toename iets kleiner (+ 0,25 en + 0,27), maar er is wel nog steeds een duidelijke toename. Iemand die een voorkeurstem uitbrengt voor het Waals Parlement stemt

31. J. SMITS en B. WAUTERS, Het gebruik van de voorkeurstem bij de parlementsverkiezingen van 13 juni 1999, *Res Publica*, 2000, 2-3, pp. 284-285.

32. Voor het Europees Parlement was er in het Frans kiescollege één zetel minder dan in 1999, zodat er dus zelfs één kandidaat minder op de lijst stond dan in 1999.

gemiddeld op 1,84 kandidaten, terwijl een voorkeurstemmers voor het Europees Parlement gemiddeld 2,08 kandidaten aanduidt.

B. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet per kieskring

Er wordt nagegaan hoeveel naamstemmen gemiddeld per voorkeurstembiljet werden uitgebracht in de verschillende kieskringen. We beginnen onze analyse bij de verkiezingen voor het Europees Parlement.

Tabel IX. Gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet voor het Europees Parlement, per kieskring.

	2004	+/- '99
Nederlands kiescollege	2,28	+ 0,36
Frans kiescollege	1,77	+ 0,16
Duitstalig kiescollege	1,45	+ 0,20

De toename is het grootst in het Nederlands kiescollege, waar de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen het meest intens wordt benut met gemiddeld 2,28 naamstemmen per voorkeurstembiljet. Opvallend is wel dat ondanks het feit dat er één kandidaat minder stond op de Europese lijsten in het Frans kiescollege, het aantal naamstemmen per biljet er toch stijgt.

Voor wat het Vlaams en Waals Parlement betreft, is er enige voorzichtigheid geboden bij het vergelijken van resultaten. Immers, als er meer kandidaten op een lijst staan, wat door de vergroting van de kieskringen voor het Vlaams Parlement het geval was, kunnen kiezers sowieso ook potentieel meer voorkeurstemmen per stembiljet uitbrengen.³³ Dat deze mogelijkheid zich niet noodzakelijk ook doorzet in de praktijk, bewijzen cijfers bij de gemeenteraadsverkiezingen, waar er een negatieve samenhang is tussen aantal te verdelen zetels en het aantal uitgebrachte naamstemmen per biljet.³⁴

Naast het absolute cijfer, gaan we echter toch ook kijken naar het procentuele cijfer, d.i. het gemiddeld aantal naamstemmen per biljet ten opzichte van het aantal kandidaten op de lijst.³⁵

33. P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, In het oog, in het hart? De Antwerpse districtraadsverkiezingen en de kloof tussen burger en bestuur, *Res Publica*, 2002, 4, p. 542.

34. Analyse bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1994, in: B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlamentsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 414-415.

35. P. THIJSSSEN en D. VAN ASSCHE, *a.w.*, pp. 542-544.

Tabel X. Het gemiddeld aantal naamstemmen per kieskring (in absolute en relatieve termen) voor het Vlaams en Waals Parlement in 2004.

	Aantal kandidaten 2004 ³⁶	Gemiddeld aantal naamstemmen 2004	+/- 1999	+/- 2003	% 2004 ³⁷	+/- 1999	+/- 2003
West-Vlaanderen	38	3,36	+ 1,49	+ 0,60	8,84	- 5,79	- 2,20
Oost-Vlaanderen	43	2,81	+ 1,13	+ 0,40	6,53	- 5,84	- 1,21
Antwerpen	49	2,29	+ 0,80	+ 0,34	4,67	- 3,32	- 0,60
Limburg	32	3,69	+ 1,35	+ 0,85	11,53	- 1,16	- 3,42
Vlaams-Brabant ³⁸	36	2,64	+ 0,97		7,33	- 5,05	
BLVR ³⁹	12	1,61			13,42		
Thuin	7	1,48	+ 0,06		21,20	+ 0,81	
Bergen	12	1,57	+ 0,14		13,05	+ 1,16	
Zinnik	8	1,53	+ 0,07	- 0,25	19,18	+ 0,90	+ 4,29
Charleroi	18	1,68	+ 0,24		9,36	+ 2,11	
Doornik-Aat-Moeskr	14	1,84	+ 0,20		13,17	+ 1,45	
Nijvel	16	1,94	+ 0,35	+ 0,16	12,13	+ 0,74	- 4,05
Namen	12	2,38	+ 0,65	+ 0,19	19,85	+ 5,40	+ 4,82
Dinant-Philippeville	8	2,03	+ 0,17		25,33	+ 2,12	
Luik	26	1,93	+ 0,39		7,41	+ 1,93	
Hoei-Borgworm	8	1,80	+ 0,18	- 0,08	22,44	+ 2,29	+ 4,12
Verviers	12	1,84	+ 0,29		15,35	+ 2,40	
Aarlen-Marche-Bast	7	1,97	+ 0,15	- 0,36	28,15	+ 2,20	+ 6,57
Neufchâteau-Virton	6	1,86	+ 0,18		31,08	+ 3,02	

In elke kieskring viel er ten opzichte van 1999 een toename te noteren van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem. West-Vlaanderen kent de grootste aan-groei: gemiddeld genomen werden daar 1,49 kandidaten meer aangeduid door de voorkeurstemmenkiezers in vergelijking met 1999. De kieskring waar voor het Vlaams Parlement het grootste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet wordt uitgebracht is Limburg met gemiddeld 3,69 naamstemmen per voorkeur-

36. Met inbegrip van kandidaat-opvolgers. Er werd steeds het wettelijk maximum aantal kandidaten genomen, ook al waren er in elke kieskring wel enkele kleine partijen die geen volledige lijst indienden. De bijdrage van die kleine partijen in het geheel is meestal zeer gering.
37. Voor dit percentage wordt het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet in een bepaalde kieskring gedeeld door het aantal kandidaten in die kieskring. Dit percentage maakt dat de vergelijking met de verkiezingen van 1999 en 2003 meer accuraat kan gebeuren, gelet op het verschillend aantal kandidaten op de lijsten.
38. Vergelijking met 2003 niet mogelijk, omdat er toen twee kieskringen waren in Vlaams-Brabant, nl. Leuven en Brussel-Halle-Vilvoorde.
39. Vergelijking met 1999 en 2003 niet mogelijk, resp. omdat deze kieskring nog niet bestond en deze kieskring niet gebruikt wordt bij federale verkiezingen.

stembiljet. Nochtans is dit voor het Vlaams Parlement op Brussel na de kieskring met de minste kandidaten op de lijst. De Vlaamse kieskring met de meeste kandidaten op de lijst, Antwerpen, scoort op Brussel na dan weer het laagst wat betreft het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet.

We zien dat voor het Waals Parlement, waar de kieskringen kleiner zijn en er dus minder kandidaten op de lijst staan, gemiddeld genomen minder kandidaten worden aangeduid. Er is echter in elke kieskring een toename te noteren ten opzichte van 1999, zonder dat het aantal kandidaten werd verhoogd. De kieskring met de minste kandidaten, Neufchâteau-Virton, scoort met 1,86 nog boven het Waalse gemiddelde.

In procentuele termen wordt in de Vlaamse kieskringen die vergroot werden ten opzichte van 1999 een achteruitgang genoteerd,⁴⁰ wat er op wijst dat de toename in het gebruik van de meervoudige voorkeurstem geen gelijke tred kan houden met de toename in het aantal kandidaten. Ook ten opzichte van 2003 toen er minder zetels per kieskring te verdelen waren, is er op Vlaams vlak een procentuele achteruitgang.

Voor het Waals Parlement is er met uitzondering van Waals-Brabant in procentuele termen overal een vooruitgang waar te nemen.

C. Het gemiddeld aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet per partij

Tabel XI. Het gemiddeld aantal naamstemmen per politieke partij voor Vlaams, Waals en Europees Parlement in 2004.

	Vlaams/Waals Parlement			Europees Parlement		
	2004	+/- '99	+/- 2003	2004	+/- '99	+/- 2003
CD&V-N-VA	3,06	+ 1,28	+ 0,33	2,13	+ 0,17	- 0,94
SP.A-Spirit	2,48	+ 0,72	+ 0,42	2,14	+ 0,14	+ 0,04
VLD-Vivant	2,84	+ 1,04	+ 0,50	2,40	+ 0,34	- 0,17
Groen!	2,94	+ 1,23	+ 0,49	2,32	+ 0,42	- 0,52
Vl. Blok	2,98	+ 1,29	+ 0,63	2,48	+ 0,52	- 0,34
CDH	1,92	+ 0,28	- 0,19	1,85	+ 0,13	- 0,31
PS	1,79	+ 0,26	- 0,10	1,63	+ 0,13	- 0,18
MR	1,84	+ 0,22	- 0,11	1,84	+ 0,21	- 0,05
Ecolo	1,94	+ 0,31	- 0,16	1,89	+ 0,23	- 0,21
FN	1,89	+ 0,33	- 0,13	1,96	+ 0,24	- 0,20

Het Vlaams Blok scoort opvallend hoog inzake het gebruik van de meervoudige voorkeurstem, en dit zowel voor het Vlaams Parlement als voor het Europees Parlement. Opmerkelijk is de relatief lage score van het kartel SP.A-Spirit. De verwachting was dat binnen een kartel veel naamstemmen per voorkeurstembiljet

40. Limburg kreeg er op basis van de volkstelling één zetel bij ten opzichte van 1999, vandaar dat er ook daar in procentuele termen een achteruitgang is.

zouden opduiken omdat kiezers door alle kandidaten van een bepaalde partij aan te duiden zo hun voorkeur kunnen uitdrukken voor die partij binnen het kartel. Bij de gemeenteraadsverkiezingen werd deze hypothese nochtans bevestigd.⁴¹ Concreet was de verwachting voor deze parlementsverkiezingen dat SP.A-kiezers zoveel mogelijk SP.A-kandidaten zouden aanduiden en Spirit-kiezers zoveel mogelijk Spirit-kandidaten, waardoor het gemiddeld aantal naamstemmen per stembiljet voor het kartel SP.A-Spirit hoog zou liggen. Dit heeft zich echter niet voorgedaan, want het kartel SP.A-Spirit haalt wat betreft de Vlaamse partijen merkwaardig genoeg het kleinste aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet. Ook de andere kartels scoren met uitzondering van CD&V-N-VA voor het Vlaams Parlement en VLD-Vivant voor het Europees Parlement, niet echt hoog in vergelijking met partijen die niet in kartel naar de kiezer getrokken zijn. Ten opzichte van 1999 is er voor alle partijen een duidelijke vooruitgang waar te nemen, ook voor het Europees en Waals Parlement waar de kieskringen niet werden aangepast.

D. Op zoek naar verklaringen

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. Daar waar iemand uit de oude kieskring Brugge in 1999 de keuze had tussen 8 kandidaten, is dat nu voor dezelfde kiezer opgelopen tot 38 in de provinciale kieskring West-Vlaanderen. Kiezers die alle kandidaten van de lijst aanduiden, brachten zo in 1999 slechts 8 naamstemmen uit, terwijl ze in 2004 door hetzelfde te doen niet minder dan 38 naamstemmen uitbrachten, terwijl ze in se niets anders hebben gedaan.

Een ander effect van het organiseren van de verkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Critici vreesden dat daardoor lokaal gekende kandidaten nog onvoldoende aan de bak zouden komen. Onderzoek naar de spreiding van voorkeurstemmen heeft echter uitgewezen dat bij de verkiezingen van 2003 nog heel wat kandidaten een lokale inplanting hadden en dat zelfs bijna 65% van de verkozenen lokaal nog sterk ingeplant was.⁴² Dit wijst erop dat lokaal gekende kandidaten niet over het hoofd worden gezien door de kiezer. Een kiezer brengt dan een voorkeurstem uit voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar kijkt daarna ook naar de lokaal gekende kandidaten en geeft ook aan hen een voorkeurstem. Hierdoor neemt het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet toe.

41. B. WAUTERS, *De kracht van de voorkeurstem in stad en dorp*, Leuven, Afdeling Politologie K.U.Leuven, 2000, pp. 28-29.

42. B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, Nationale kopstukken, lokale sterkhouders en onbekende kandidaten. Een analyse van de lokale verankering van kandidaten en gekozenen bij de parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Belgeo*, 2003, 2, pp. 165-185.

Er is nochtans meer aan de hand. Immers, het aantal naamstemmen per biljet nam eveneens toe in de kieskringen voor het Waals Parlement en het Europees Parlement waaraan niets veranderd is.

Een mogelijke verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Deze maatregel werd in 1995 ingevoerd, maar kreeg toen slechts relatief weinig aandacht in de pers. Intussen is deze maatregel al vier maal toegepast voor verkiezingen op nationaal of regionaal niveau: in 1995, 1999, 2003 en 2004. We mogen er dan ook van uit gaan dat de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per lijst uit te brengen intussen gekend is. De verhoogde aandacht in de media voor de gevolgen van de kieswethervorming, en daarmee samenhangend de manier waarop geldig kan gestemd worden, heeft hier ook ongetwijfeld toe bijgedragen.

IV. Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde

Afhankelijk van de werkwijze zijn er voor het Vlaams Parlement 24 resp. 17 verkozenen buiten de nuttige volgorde. Het gaat dan om resp. 19,4% en 13,7% van de Vlaamse verkozenen. Dit zijn er heel wat meer dan in 1999 toen voor het Vlaams Parlement enkel Guy Verhofstadt (VLD-Antwerpen⁴³) en Marleen Van Den Eynde (Vlaams Blok-Antwerpen) buiten de nuttige volgorde werden verkozen. Op langere termijn is dit nog spectaculairder: van 1919 tot 1999 slaagde maar 30 van de 5.019 Kamerleden (0,60%) erin om buiten de nuttige volgorde verkozen te raken.⁴⁴

Voor het Waals Parlement zijn er 4 verkozenen buiten de nuttige volgorde (of 5,3% van de Waalse verkozenen), terwijl dit er in 1999 maar één was, nl. José Happart (PS-Luik). Al bij al is de toename voor het Waals Parlement dus vrij gering. De kleine kieskringen vormen hiervoor een belangrijke verklaringsfactor.

Voor het Europees Parlement was er in 1999 niemand buiten de nuttige volgorde verkozen, ditmaal zijn er drie kandidaten die deze eer te beurt valt: Geert Bourgeois, Filip Dewinter en Michel Daerden.

De sterke stijging van het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststem te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waaruit kandidaten in volgorde van hun plaats op de lijst kunnen putten, sneller opgebruikt. Dit is echter geenszins de enige reden en eigenlijk was de halvering voor het

43. Hoewel Guy Verhofstadt in Gent woont, was hij in 1999 kandidaat voor het Vlaams Parlement in de kieskring Antwerpen, waar hij van op de lijstduwerplaats werd verkozen. Hij heeft dit mandaat echter nooit opgenomen.

44. W. DEWACHTER, Enkele beschouwingen over de geldigheid van de Belgische kiesstelsels, *Academiae Analecta*, 1988, 1, pp. 104-107; aangevuld met gegevens voor 1991, 1995 en 1999.

Tabel XII. Verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde bij de verkiezingen van 13 juni 2004.⁴⁵

Kieskring	Verkozene	Partij	Plaats	Reden	Mandaat opgenomen
Antwerpen	Sterckx D.	VLD-Vivant	lijstduwer	halvering	neen
	Van Brempst K.*	SP.A-Spirit	3de	vks =	ja maar
	Temsamani A.	SP.A-Spirit	31de	halvering	ja maar
	Detiège M.	SP.A-Spirit	32de	halvering	neen
	Peeters F. *	CD&V-N-VA	3de	vks =	ja
	Rombouts T.	CD&V-N-VA	10de	vks >	ja
	Vogels M.	Groen!	lijstduwer	halvering	ja
	Van Den Eynde M.*	Vlaams Blok	7de	halvering	ja
	Annemans G.	Vlaams Blok	17de	vks >	neen
	Van dermeersch A.	Vlaams Blok	18de	vks >	neen
Van Gaever F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	ja	
Limburg Oost-Vlaanderen	Dewael P.	VLD-Vivant	lijstduwer	vks =	neen
	Verhofstadt G.	VLD-Vivant	lijstduwer	vks =	neen
	De Loor K.	SP.A-Spirit	6de	halvering	ja
	Schouppe E. *	CD&V-N-VA	3de	vks =	ja maar
	Van Kerrebroeck M.	CD&V-N-VA	lijstduwer	halvering	ja
	Van den Eynde F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
Vlaams Brabant	Dehaene T. *	CD&V-N-VA	2de	vks =	ja
	Demesmaeker M.*	CD&V-N-VA	5de	vks =	ja
	De Man F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
W-Vlaanderen	Dedecker J.-M.	VLD-Vivant	lijstduwer	halvering	ja maar
	Bossuyt G.	SP.A-Spirit	lijstduwer	halvering	ja
	Martens L.*	CD&V-N-VA	4de	vks =	ja
	Bogaert H.	CD&V-N-VA	20ste	vks =	ja maar
Charleroi	Calet P.	PS	7de	halvering	ja
Doornik-Aat-Moeskr	Senesael D.	PS	6de	halvering	ja
Luik	Demeyer W.	PS	lijstduwer	halvering	ja
Nijvel	Defalque B.	MR	5de	halvering	ja
Europees Parlement	Bourgeois G.	CD&V-N-VA	lijstduwer	halvering	neen
	Dewinter F.	Vlaams Blok	lijstduwer	halvering	neen
	Daerden M.	PS	lijstduwer	halvering	neen

* strikt genomen niet buiten nuttige volgorde: Van Brempst, Peeters en Schouppe stonden als 3de op de lijst en werden als 2de verkozen omdat hun voorkeurstemmenaantal groter is dan het cijfer van verkiesbaarheid en groter dan datgene van de kandidaat op de 2de plaats. Om dezelfde reden springt Dehaene als 2de op de lijst over lijsttrekker Van Rompuy, springt Demesmaeker van de 5de plaats tot de 3de en springt Martens van de 4de plaats tot de 3de verkozen. Er springen drie kandidaten over Van Den Eynde, maar zijzelf springt daarna nog eens over de 6de op de lijst. Terwijl ze als 7de op de lijst staat, wordt ze maar als 9de verkozen. Ook zonder dit springen zouden al deze kandidaten evenwel verkozen geweest zijn.

45. Volgende afkortingen werden gebruikt bij redenen:

- (1) halvering: verkozen dankzij halvering;
 - (2) vks >: zonder halvering zou het aantal voorkeurstemmen ook groter geweest zijn dan aantal voorkeurstemmen + voorraad lijststemmen van andere kandidaat;
 - (3) vks =: aantal voorkeurstemmen is groter dan cijfer van verkiesbaarheid.
- Zowel (2) als (3) zouden ook zonder halvering verkozen geweest zijn.

Vlaams Parlement slechts in 11 en 12 van de resp. 17 en 24 gevallen doorslaggevend. In de andere gevallen zouden de lijstbrekers ook zonder de halvering verkozen zijn. Voor het Waals Parlement en het Europees Parlement kan echter het doorbreken van de lijstvolgorde volledig op het conto geschreven worden van de halvering van de voorraad lijststemmen.

Daarnaast speelt natuurlijk ook het feit dat er steeds minder lijststemmen worden uitgebracht. Daar waar in 1991 voor de Kamer nog maar 48% van de kiezers een voorkeurstem uitbracht, is dit nu gestegen tot meer dan 60%. Het is evident dat als er meer per voorkeur wordt gestemd, er ook minder lijststemmen worden uitgebracht. De voorraad lijststemmen wordt dus steeds kleiner en kleiner, waardoor er minder stemmen te verdelen zijn in volgorde van de lijst en waardoor er meer verkozenen buiten de nuttige volgorde zijn. Een mogelijk voorbeeld hiervan kan gevonden worden op de CD&V-N-VA-lijst in Oost-Vlaanderen waar Marius Meremans (N-VA, 7de plaats) slechts 18 stemmen uit de voorraad lijststemmen te kort komt om verkozen te zijn in plaats van 'lijstbreker' Monica Van Kerrebroeck (CD&V, lijstduwer). Als er meer lijststemmen uitgebracht waren, dan zou de volgorde hier niet doorbroken geweest zijn.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren als steunende lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. Het gaat ondermeer om partijvoorzitter Geert Bourgeois (N-VA), Vlaams Blok-voorman Filip Dewinter, partijvoorzitter Dirk Sterckx (VLD), oud-minister Mieke Vogels (Groen!) en de uittredende ministers Gilbert Bossuyt (SP.A-Spirit) en Michel Daerden (PS). De lijstbreker is niet meer iemand die van de partij een slechte plaats heeft gekregen en toch verkozen raakt. Men houdt nu doelbewust rekening met het feit dat men buiten de nuttige volgorde kan verkozen worden en calculeert die mogelijkheid duidelijk in bij de opstelling van de lijsten. Ook de kartels spelen hierin een rol: Bert Anciaux (Spirit) hoopte als lijstduwer op de Europese SP.A-Spirit-lijst verkozen te raken om dan zijn mandaat te kunnen doorgeven aan Fauzaya Talhaoui (Spirit). Zo zou de zetel binnen dezelfde partij van het kartel gebleven zijn. Anciaux raakte echter niet verkozen. Dezelfde strategie werkte wel bij Geert Bourgeois (N-VA) die als lijstduwer op de Europese lijst van CD&V-N-VA een zetel binnenhaalde voor eerste opvolger Frieda Brepoels (N-VA).

Voor het Waals Parlement dient rekening te worden gehouden met de populariteit van de burgemeesters in de kleine kieskringen. De vier verkozenen buiten de nuttige volgorde zijn allemaal burgemeesters (Calet in Fleurus, Senesael in Estaimpuis, Demeyer in Luik en Defalque in Lasne).

Door die bekende lijstduwers, bekend hetzij door de nationale politiek hetzij door de lokale politiek, neemt de kans dat een goedscorende kandidaat de lijstvolgorde doorbreekt toe.

Het is vooral in de grote kieskringen dat de nuttige volgorde wordt doorbroken. De grootte van de kieskring speelt daarbij een rol. Die grootte wordt niet uitge-

drukt in grondgebied of aantal inwoners, maar in een aantal te verdelen zetels.⁴⁶ Verkiezingen waarbij de districtgrootte aanzienlijk is, gaan meer verkozenen buiten de nuttige volgorde hebben dan verkiezingen met kleine districtgrootte. Het is zo dat de eerste verkozenen voor elke partij meestal degenen zijn bovenaan de lijst. In kleine kieskringen houdt het daarmee ook op, terwijl in grotere kieskringen er nog verschillende andere verkozenen komen die dan makkelijker buiten de nuttige volgorde verkozen raken. Bij de verkiezingen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, waar de gemiddelde districtgrootte erg groot is, zijn er niet minder dan 40 verkozenen buiten de nuttige volgorde.⁴⁷

Voor het Vlaams Parlement zijn de kieskringen aanzienlijk vergroot, vandaar de toename in verkozenen buiten de nuttige volgorde, terwijl de kieskringen voor het Waals Parlement dezelfde gebleven zijn met als gevolg dat ook het aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde ongeveer hetzelfde gebleven is. De invoering van de kiesdrempel heeft kartelvorming in de hand gewerkt en het aantal partijen doen afnemen, waardoor het aantal zetels per partij vergroot werd. Het is niet toevallig dat in de kieskring Antwerpen, waar de meeste zetels verdeeld worden, de nuttige volgorde zo vaak doorbroken wordt. In kieskringen waar een partij slechts één of twee verkozenen heeft, wordt de nuttige volgorde hoogst uitzonderlijk doorbroken; in kieskringen waar een partij veel zetels haalt, gebeurt dit vaker. We zien dat de lijstbrekers voor het Waals Parlement allemaal verkozen zijn op lijsten die binnen één kieskring drie zetels of meer konden binnenrijven, wat gelet op de kleine kieskringen eerder uitzonderlijk was.

Het was de bedoeling van de paars-groene regering-Verhofstadt I om door de halvering van het gewicht van de lijststem de kiezer meer inspraak te geven in wie verkozen wordt. Op het eerste gezicht lijkt dat gelukt, maar bij nader inzien moet het sterk worden gerelativeerd. Diverse politici die de lijstvolgorde doorbraken, hadden immers niet de intentie om hun mandaat op te nemen omdat ze hun lopende mandaten van federaal minister of federaal, regionaal of Europees parlamentslid wilden behouden. Andere verkozenen namen hun mandaat op, maar lieten daardoor een mandaat dat ze nog maar een jaar eerder van de kiezer hadden gekregen staan. Alles samen hebben 11 van de 24 lijstbrekers hun mandaat niet opgenomen, wat toch neerkomt op bijna de helft van de verkozenen buiten de nuttige volgorde. Zij werden opgevolgd door verkozen opvolgers, bij wie de nuttige volgorde ook weer speelde. Tellen we de 5 lijstbrekers die vorig jaar verkozen waren, maar hun mandaat na amper een jaar al opgaven voor een nieuw mandaat, hier nog bij op, dan komen we aan 16 op 24 verkozenen buiten de nuttige volgorde die op één of andere wijze de wil van de kiezer niet respecte-

46. In de wetenschappelijke literatuur is er sprake van de gemiddelde districtgrootte, die gelijk is aan het aantal te begeven zetels gedeeld door het aantal kieskringen, zie: D. RAE, *The Political Consequences of Electoral Laws*, New Haven, Yale University Press, 1971, pp. 19-20.

47. Voor de Franstalige partijen worden er voor het Brussels Hoofdstedelijk Gewest maar liefst 72 zetels verdeeld in één kieskring, wat een gemiddelde districts-grootte betekent van $72/1 = 72$.

ren. De vaststelling dat de kiezer door de halvering meer inspraak kan hebben, moet derhalve dan ook op zijn minst genuanceerd worden.

Opvallend is wel dat voor het Waals Parlement *alle* verkozenen buiten de nuttige volgorde hun mandaat wel opnamen en dat voor het Europees Parlement niemand dat doet. Verder is het nog opmerkelijk dat van de 7 Vlaams Blok-verkozenen buiten de nuttige volgorde slechts twee hun mandaat hebben opgenomen en dat van de 4 lijstbrekers bij de VLD slechts één zijn mandaat heeft opgenomen, maar daarvoor wel (tijdelijk) ontslag moest nemen uit een assemblée waarvoor hij vorig jaar verkozen was. Bij CD&V-N-VA en SP.A-Spirit ziet men het omgekeerde beeld: hier neemt slechts één iemand van de lijstbrekers zijn mandaat niet op, van de respectievelijk 9 en 5 verkozenen buiten de nuttige volgorde. Al dienen we op te merken dat een aantal onder hen daarvoor wel een federaal mandaat waar ze nog maar een jaar geleden voor verkozen werden, lieten staan.

V. De (gecorrigeerde) 500-schaal

De eerste dagen na de verkiezingen barst er steevast een discussie los over welke kandidaat nu best heeft gescoord qua voorkeurstemmen en wie er op vooruit is gegaan ten opzichte van de vorige verkiezingen en wie achteruit.

W. Dewachter heeft in 1967 een formule ontwikkeld die ervoor zorgt dat kan vergeleken worden over de grenzen van partijen en kieskringen heen, de zgn. 500-schaal.⁴⁸ Daarnaast heeft de formule als voordeel dat ze een combinatie is van zowel relatieve als absolute cijfers. De formule gaat als volgt:

$$\frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat}}{500} + \frac{\text{Absoluut aantal naamstemmen kandidaat} \times 100}{\text{Stemcijfer van de partij in de kieskring}}$$

Daarnaast kan ook met de 1000-schaal gewerkt worden, waarbij gedeeld wordt door 1000 i.p.v. door 500. Voor het Europees Parlement wordt omwille van de grootte van de kieskringen sinds 1995 met een gecorrigeerde 500-schaal gewerkt waarbij wordt gedeeld door 5×500 in plaats van door 500.⁴⁹ Mogelijks dringt er zich door de vergroting van de kieskringen ook een herziening van de formule voor het Vlaams Parlement op, maar hierop kan binnen het bestek van dit artikel niet verder worden ingegaan. Een mogelijke nieuwe formule zou dan ook rekening kunnen houden met andere factoren die het voorkeurstemmenaantal beïnvloeden.

48. W. DEWACHTER, Over het rekenen met de voorkeurstemmen in de wetgevende verkiezingen, *Politica*, 1967, 3, pp. 205-217.

49. J. SMITS en I. THOMAS, Het gebruik van de meervoudige voorkeurstem bij de parlamentsverkiezingen van 21 mei 1995, *Res Publica*, 1998, 1, pp. 151-154.

vloeden zoals bijvoorbeeld de plaats op de lijst.⁵⁰ In de tabel in bijlage worden voor het Vlaams en Waals Parlement zowel de 500- als de 1000-schaal gebruikt.

Voor het Vlaams Parlement scoort Filip Dewinter (Vlaams Blok) het best zowel op de 500- als voor de 1000-schaal. Voor de rest wordt de top-10 bevolkt door jonge vrouwen, (oud-)partijleiders en ministers. Heel opvallend is de goede score van jonge vrouwen die nog maar relatief recent hun intrede deden in de politiek. Het gaat hier om Inge Vervotte (CD&V-N-VA), Freya Van Den Bossche (SP.A-Spirit) en Joke Schauvliege (CD&V-N-VA). Net als vorig jaar staan er veel kandidaten van SP.A-Spirit in de top-10: zij maken met 5 kandidaten zelfs de helft daarvan uit.⁵¹ De eerste kandidaat van de VLD, Karel De Gucht, staat op de zesde plaats. Geert Bourgeois (11de) scoort het hoogst voor de N-VA, terwijl Vera Dua (18de) dit doet voor Groen!. De eerste kandidaat van Spirit (Bert Anciaux) vinden we pas terug op de 64ste plaats. Eveneens opmerkelijk is de hoge score van nieuwkomer Tom Dehaene (CD&V-N-VA), die we als vierde voor zijn partij CD&V op de 13de plaats aantreffen.

Onderaan de rangorde voor de Kamer staan opmerkelijk veel Vlaams Blok-kandidaten. Bij de laatste 25 kandidaten vinden we niet minder dan 14 Vlaams Blok-kers. Ondanks het feit dat ze relatief weinig voorkeurstemmen behaalden, raakten ze toch verkozen.

Voor het Waals Parlement is er een duidelijk minister-effect: in de top-10 staan 7 uitredende ministers. De drie anderen zijn oud-minister (Michel Lebrun), fractieleider in de Kamer (Claude Eerdekens) en burgeemeester van de grootste stad (Marche) in zijn kieskring (André Bouchat). De uitredende minister-president Jean-Claude Van Cauwenberghe staat bovenaan. Bij de eerste 25 vinden we slechts één kandidaat die geen lijsttrekker was voor zijn partij (Jean-Charles Luperto op plaats 16).

Hoewel de CDH electoraal afgezakt is naar ongeveer 18% en zich daardoor op een respectabele afstand van PS en MR bevindt, slagen ze er toch in om nog 10 kandidaten in de top-30 te behalen. De eerste politicus van het FN is Charles Pire op de 30ste plaats. Ecolo doet het nog slechter met de eerste kandidaat pas op de 57ste plaats (Monika Dieter-Neumann).

Voor het Europees Parlement scoort Jean-Luc Dehaene duidelijk het beste volgens de gecorrigeerde 500-schaal. Hij wordt gevolgd door Elio Di Rupo (PS), Guy Verhofstadt (VLD) en Louis Michel (MR).

50. B. MADDENS, B. WAUTERS, J. NOPPE en S. FIERS, *Do individual campaign expenses matter? The case of the May 2003 general election in Belgium*, Paper gepresenteerd op het Politicologen-etmaal 2004 te Antwerpen, 27-28 mei 2004 en B. GEYS en B. HEYNDELS, *Influence of "Cognitive Sophistication" on Ballot Layout Effects*, *Acta Politica*, 2003, 4, pp. 295-311.

51. Eigenlijk gaat het zelfs over vijf kandidaten van de SP.A.

VI. Besluit

Het gebruik van de voorkeurstem bij de regionale en Europese verkiezingen van 2004 levert een gemengd beeld op. Als de vergelijking wordt gemaakt met de vorige regionale en Europese parlementsverkiezingen in 1999, dan is er sprake van een duidelijke vooruitgang. Als evenwel wordt vergeleken met de federale parlementsverkiezingen van 2003, dan is er meestal een achteruitgang waar te nemen.

Ten opzichte van 1999 is er een sterke stijging van het aantal voorkeurstembiljetten. De kieswethervorming vormt ten dele een verklaring; er is de vergroting van de kieskringen tot op provinciaal niveau, waardoor partijen nu in elke kieskring een nationaal gekende kandidaat naar voren konden schuiven. Er is evenwel meer aan de hand: voor het Waals Parlement en het Europees Parlement werden de kieskringen niet aangepast en valt er toch een toename van het gebruik van de voorkeurstem te noteren.

Door de halvering van de overdraagbare lijststemmen nam het belang van de voorkeurstem toe. Verder hebben een aantal maatschappelijke trends zich verder doorgezet, waardoor de stijgende lijn van het voorkeurstemgebruik werd doorgetrokken. Er is ten eerste de individualisering, die zorgt voor een minder vaste band met een specifieke politieke partij, nog versterkt door een verminderd vertrouwen in politieke partijen in het algemeen. In plaats daarvan zijn de verkiezingen, mede onder invloed van de toegenomen mediatisering, meer gepersonaliseerd geworden dan ooit tevoren.

Als wordt vergeleken met 2003 is er echter sprake van een achteruitgang. De electorale vooruitgang van twee partijen die traditioneel weinig voorkeurstemmers aantrekken, Vlaams Blok en Groen!, is hiervoor een verklaring. Daarnaast speelt ook nog mee dat dit de tweede verkiezingen op korte tijd waren, wat als gevolg had dat de campagnebudgetten beperkt waren. Een aanzienlijk aantal personen was ook al in 2003 kandidaat geweest. Het beperktere campagnevoeren heeft ervoor gezorgd dat kandidaten zich minder dan vorig jaar bekend hebben gemaakt, waardoor er minder voorkeurstemmen uitgebracht werden. Er stonden tot slot in vergelijking met vorig jaar ook minder lokale mandatarissen op de lijsten.

Er is, ten tweede, ook een toename van het aantal naamstemmen per voorkeurstembiljet ten opzichte van 1999 en voor het Vlaams Parlement ten opzichte van 2003.

Deze maatregel was voor het eerst van toepassing bij de verkiezingen van 1995, maar kende zowel in 1995 als in 1999 een eerder beperkt succes.

De eerste verklaring voor de sterke toename van het gebruik van de meervoudige voorkeurstem is de vergroting van de kieskringen, waardoor er meer kandidaten op de lijsten stonden. Daardoor kan de kiezer potentieel sowieso al voor meer kandidaten stemmen. We zien dat de toename zich vooral voordoet in kieskringen die vergroot zijn. Een ander effect van het organiseren van de verkiezingen in provinciale kieskringen is het feit dat partijen hun boegbeelden nu overal konden uitspelen. Het lijkt er sterk op dat een kiezer in de grotere kieskringen een voor-

keurstem uitbrengt voor een nationaal bekende kandidaat, die meestal de lijsttrekker is, maar dat hij daarnaast ook kijkt naar de lokaal gekende kandidaten op de lijst en ook aan hen een voorkeurstem geeft.

Een bijkomende verklaring kan de verhoogde bekendheid zijn van de mogelijkheid om een meervoudige voorkeurstem uit te brengen. Naar aanleiding van de kies hervorming werd er uitgelegd hoe men geldig kon stemmen. Zo ging ook meer aandacht dan anders naar de mogelijkheid om meerdere voorkeurstemmen per stembiljet uit te brengen. Daarbij komt dat de meervoudige voorkeurstem intussen al een aantal keren van toepassing is geweest bij verkiezingen, waardoor de kiezer er als vanzelf al meer mee vertrouwd geraakt is. Het is bovendien een uniforme regel die geldt bij alle verkiezingen in België.

Er is ten derde het groot aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde. Daar waar dit in het verleden zelden of nooit gebeurde, zijn er nu voor het Vlaams Parlement 23 (of 17, afhankelijk van de werkwijze), voor het Waals Parlement 4 en voor het Europees Parlement 3 verkozenen buiten de nuttige lijstvolgorde. De sterke stijging heeft vanzelfsprekend in de eerste plaats te maken met de beslissing om het gewicht van de lijststem te halveren. Daardoor is de voorraad lijststemmen waar kandidaten volgens de volgorde van de lijst uit kunnen putten, sneller opgebruikt. Dit is echter geenszins de enige reden.

Een tweede reden voor de stijging is het feit dat er nu veel meer bekende figuren als lijstduwer opkwamen, terwijl vroeger de partijkopstukken meestal bovenaan de lijst stonden. De toename van het aantal zetels per partij, door de vergrote kieskringen en kartelvorming, is een andere factor die zorgt voor meer verkozenen buiten de lijstvolgorde. Doordat een aantal verkozenen buiten de nuttige volgorde hun mandaat niet heeft opgenomen, moet de grotere greep van de kiezer op wie hem vertegenwoordigt in het parlement toch enigszins genuanceerd worden.

SUMMARY

The use of the preferential vote at the regional and European elections of 2004 in Belgium

On 13 June 2003, elections for both the regional parliaments and the European Parliament were held in Belgium.

The percentage of voters casting a preferential vote increased when compared with the previous regional and European elections of 1999, reaching scores clearly higher than 60%. The new electoral laws are one explanation for this increase, together with societal evolutions, such as individualism, anti-party feelings, personalization of politics and the appearance of cartels. In comparison with the federal elections of 2003 however, there was a decrease in preferential voting, due to lower campaign expenditures and to the success of parties that traditionally do not attract many preferential votes.

Voters can also cast a vote for several candidates figuring on the same party list, which is contrary to the past done quite frequently now. Finally, more candidates than ever succeeded in becoming elected out of the order of the party list.

Bijlage: de verkozen parlamentsleden en hun voorkeurstemmen

Vlaams Parlement

	Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
1	Dewinter Filip	148.503	Vlaams Blok	antwerpen	342,69	194,18
2	Vervotte Inge	134.540	CD&V-N-VA	antwerpen	318,69	184,15
3	Leterme Yves	118.434	CD&V-N-VA	west-vl	282,67	164,24
4	Stevaert Steve	86.806	SP.A-Spirit	limburg	236,50	149,69
5	Van den Bossche Freya	86.068	SP.A-Spirit	oost-vl	219,84	133,77
6	De Gucht Karel	70.884	VLD-Vivant	oost-vl	173,16	102,28
7	Vande Lanotte Johan	61.556	SP.A-Spirit	west-vl	161,56	100,01
8	Janssens Patrick	64.200	SP.A-Spirit	antwerpen	161,28	97,08
9	Schauvliege Joke	61.491	CD&V-N-VA	oost-vl	150,65	89,16
10	Vandenbroucke Frank	47.407	SP.A-Spirit	vl brabant	136,11	88,70
11	Bourgeois Geert	56.729	CD&V-N-VA	west-vl	135,40	78,67
12	Vanhecke Frank	45.368	Vlaams Blok	west-vl	119,39	74,02
13	Dehaene Tom	44.317	CD&V-N-VA	vl brabant	116,96	72,64
14	Somers Bart	45.913	VLD-Vivant	antwerpen	116,71	70,80
15	Verhofstadt Guy	47.754	VLD-Vivant	oost-vl	116,66	68,90
16	Sauwens Johan	42.723	CD&V-N-VA	limburg	115,38	72,66
17	Schouppe Etienne	44.373	CD&V-N-VA	oost-vl	108,71	64,34
18	Dua Vera	32.772	Groen!	oost-vl	103,56	70,79
19	Van Quickenborne Vincent	37.699	VLD-Vivant	west-vl	101,24	63,54
20	Ceysens Patricia	35.155	VLD-Vivant	vl brabant	95,41	60,25
21	Landuyt Renaat	36.036	SP.A-Spirit	west-vl	94,58	58,55
22	Van Rompuy Eric	35.649	CD&V-N-VA	vl brabant	94,08	58,43
23	Martens Luc	38.755	CD&V-N-VA	west-vl	92,50	53,74
24	Smet Miet	37.105	CD&V-N-VA	oost-vl	90,90	53,80
25	Gabriels Jaak	29.517	VLD-Vivant	limburg	89,99	60,36
26	Heeren Veerle	29.938	CD&V-N-VA	limburg	80,85	50,92
27	Dewael Patrik	25.871	VLD-Vivant	limburg	78,78	52,91
28	Demesmaeker Mark	29.248	CD&V-N-VA	vl brabant	77,19	47,94
29	Keulen Marino	25.095	VLD-Vivant	limburg	76,42	51,32
30	Demol Johan	10.604	Vlaams Blok	blvr	71,93	61,33
31	Peeters Frans	30.325	CD&V-N-VA	antwerpen	71,83	41,51
32	Bogaert Hendrik	30.030	CD&V-N-VA	west-vl	71,67	41,64
33	Van Overmeire Karim	29.053	Vlaams Blok	oost-vl	71,53	42,48
34	Geraerts Jean	24.842	Vlaams Blok	limburg	70,84	46,00
35	Van Brempt Kathleen	28.071	SP.A-Spirit	antwerpen	70,52	42,45
36	Verfaillie Jan	28.405	CD&V-N-VA	west-vl	67,79	39,39
37	Brouns Hubert	24.325	CD&V-N-VA	limburg	65,69	41,37
38	Van dermeersch Anke	28.369	Vlaams Blok	antwerpen	65,42	37,10
39	Van Mechelen Dirk	25.593	VLD-Vivant	antwerpen	65,06	39,46
40	Annemans Gerolf	28.003	Vlaams Blok	antwerpen	64,62	36,62
41	Van Hauthem Joris	23.685	Vlaams Blok	vl brabant	63,88	40,20
42	Crevits Hilde	26.131	CD&V-N-VA	west-vl	62,37	36,24
43	Denys André	24.885	VLD-Vivant	oost-vl	60,79	35,91
44	De Batselier Norbert	23.718	SP.A-Spirit	oost-vl	60,58	36,86
45	Decaluwe Carl	25.374	CD&V-N-VA	west-vl	60,56	35,19
46	Claes Hilde	21.901	SP.A-Spirit	limburg	59,67	37,77

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
47 Sterckx Dirk	23.042	VLD-Vivant	antwerpen	58,57	35,53
48 Vanderpoorten Marleen	22.965	VLD-Vivant	antwerpen	58,38	35,41
49 Tobback Bruno	20.245	SP.A-Spirit	vl brabant	58,12	37,88
50 Van den Brande Luc	24.456	CD&V-N-VA	antwerpen	57,93	33,47
51 Dedecker Jean-Marie	21.276	VLD-Vivant	west-vl	57,14	35,86
52 Jans Vera	20.481	CD&V-N-VA	limburg	55,31	34,83
53 Merckx-Van Goey Trees	19.084	CD&V-N-VA	vl brabant	50,36	31,28
54 Schueremans Herman	18.357	VLD-Vivant	vl brabant	49,82	31,46
55 Mahassine Chokri	17.955	SP.A-Spirit	limburg	48,92	30,96
56 Morel Marie-Rose	21.122	Vlaams Blok	antwerpen	48,74	27,62
57 Van Kerrebroeck Monica	19.843	CD&V-N-VA	oost-vl	48,61	28,77
58 Helsen Kathleen	19.134	CD&V-N-VA	antwerpen	45,32	26,19
59 Stevens Helga	17.870	CD&V-N-VA	oost-vl	43,78	25,91
60 De Meyer Jos	17.500	CD&V-N-VA	oost-vl	42,87	25,37
61 Van Eyken Christian	9.951	UF	vl brabant	42,84	32,88
62 Vissers Linda	14.877	Vlaams Blok	limburg	42,42	27,55
63 De Wever Bart	17.665	CD&V-N-VA	antwerpen	41,84	24,18
64 Anciaux Bert	3.676	SP.A-Spirit	blvr	41,73	38,02
65 Matthijs Erik	16.908	CD&V-N-VA	oost-vl	41,42	24,51
66 Vogels Mieke	12.864	Groen!	antwerpen	40,81	27,95
67 Bril Louis	14.970	VLD-Vivant	west-vl	40,20	25,23
68 Vermeiren Francis	14.773	VLD-Vivant	vl brabant	40,09	25,32
69 Vanackere Steven	3.116	CD&V-N-VA	blvr	39,65	36,53
70 Gatz Sven	3.926	VLD-Vivant	blvr	39,00	35,07
71 Rombouts Tinne	16.168	CD&V-N-VA	antwerpen	38,30	22,13
72 Tavernier Jef	9.827	Groen!	west-vl	38,29	28,46
73 Peumans Jan	14.157	CD&V-N-VA	limburg	38,23	24,08
74 Bossuyt Gilbert	14.361	SP.A-Spirit	west-vl	37,69	23,33
75 Poleyn Sabine	15.272	CD&V-N-VA	west-vl	36,45	21,18
76 Dillen Marijke	15.519	Vlaams Blok	antwerpen	35,81	20,29
77 Van Dijk Kris	15.075	CD&V-N-VA	antwerpen	35,71	20,63
78 Van Weert Els	13.816	SP.A-Spirit	antwerpen	34,71	20,89
79 Hermans Margriet	13.427	VLD-Vivant	antwerpen	34,13	20,70
80 Sannen Ludo	12.347	SP.A-Spirit	limburg	33,64	21,29
81 Vrancken John	11.617	Vlaams Blok	limburg	33,13	21,51
82 Van Steenberge Gerda	13.186	Vlaams Blok	oost-vl	32,47	19,28
83 Laurys Jan	12.281	CD&V-N-VA	vl brabant	32,41	20,13
84 Wymeersch Frans	13.008	Vlaams Blok	oost-vl	32,03	19,02
85 Caluwé Ludwig	13.459	CD&V-N-VA	antwerpen	31,88	18,42
86 Van den Heuvel Koen	12.987	CD&V-N-VA	antwerpen	30,76	17,78
87 De Loor Kurt	11.901	SP.A-Spirit	oost-vl	30,40	18,50
88 Hostekint Michèle	11.524	SP.A-Spirit	west-vl	30,25	18,72
89 Detiège Maya	11.785	SP.A-Spirit	antwerpen	29,61	17,82
90 De Meulmeester Marnic	12.067	VLD-Vivant	oost-vl	29,48	17,41
91 De Man Filip	10.923	Vlaams Blok	vl brabant	29,46	18,54
92 Boutsen Thieu	10.068	Vlaams Blok	limburg	28,71	18,64
93 Logist Marcel	9.929	SP.A-Spirit	vl brabant	28,51	18,58
94 Guns Dominique	10.438	VLD-Vivant	vl brabant	28,33	17,89
95 Michiels An	10.464	Vlaams Blok	vl brabant	28,22	17,76
96 Tack Erik	11.156	Vlaams Blok	oost-vl	27,47	16,31
97 Demeulenaere Stern	10.026	VLD-Vivant	west-vl	26,92	16,90

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
98 Van Der Borght Vera	10.786	VLD-Vivant	oost-vl	26,35	15,56
99 Maes Jacky	9.750	SP.A-Spirit	west-vl	25,59	15,84
100 De Ridder Annick	9.925	VLD-Vivant	antwerpen	25,23	15,30
101 Daems Rudi	7.908	Groen!	antwerpen	25,09	17,18
102 Van Nieuwenborgh Gracienne	9.466	SP.A-Spirit	oost-vl	24,18	14,71
103 Van den Eynde Francis	9.731	Vlaams Blok	oost-vl	23,96	14,23
104 Van Gaever Freddy	10.085	Vlaams Blok	antwerpen	23,27	13,19
105 Tamsamani Anissa	8.921	SP.A-Spirit	antwerpen	22,41	13,49
106 De Wachter Else	7.476	SP.A-Spirit	vl brabant	21,46	13,99
107 De Reuse Herman	7.872	Vlaams Blok	west-vl	20,72	12,84
108 Lachaert Patrick	8.472	VLD-Vivant	oost-vl	20,70	12,22
109 Hoebeke Anne Marie	8.277	VLD-Vivant	oost-vl	20,22	11,94
110 Strackx Felix	7.330	Vlaams Blok	vl brabant	19,77	12,44
111 Van den Eynde Marleen	8.127	Vlaams Blok	antwerpen	18,75	10,63
112 Bruyninckx-Vandenhoudt Agnes	7.114	Vlaams Blok	west-vl	18,72	11,61
113 Van Nieuwenhuysen Luk	8.103	Vlaams Blok	antwerpen	18,70	10,60
114 Marginet Werner	7.382	Vlaams Blok	oost-vl	18,18	10,79
115 Sintobin Stefaan	6.515	Vlaams Blok	west-vl	17,15	10,63
116 Huybrechts Pieter	7.190	Vlaams Blok	antwerpen	16,59	9,40
117 Verreycken Rob	6.947	Vlaams Blok	antwerpen	16,03	9,08
118 Glorieux Eloi	3.803	Groen!	vl brabant	14,59	10,79
119 Martens Bart	5.720	SP.A-Spirit	antwerpen	14,37	8,65
120 Van Goethem Roland	5.250	Vlaams Blok	vl brabant	14,16	8,91
121 Roegijs Jan	5.453	SP.A-Spirit	oost-vl	13,93	8,48
122 Stassen Jos	4.158	Groen!	oost-vl	13,14	8,89
123 Moens Monique	1.441	Vlaams Blok	blvr	9,77	8,33
124 Arckens Erik	1.276	Vlaams Blok	blvr	8,66	7,38

Waals Parlement

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
1 Van Cauwenberghe Jean-Claude	41.436	PS	charleroi	125,44	84,00
2 Dermotte Rudy	28.293	PS	doornik-aat-moeskroen	98,17	69,87
3 Foret Michel	28.145	MR	luik	94,38	66,24
4 Kubla Serge	29.256	MR	nijvel	93,44	64,18
5 Courard Philippe	15.578	PS	aarlen-marche-bast	87,20	71,62
6 Happart José	29.514	PS	luik	80,38	50,87
7 Eerdekens Claude	22.059	PS	namen	77,85	55,80
8 Lebrun Michel	11.254	CDH	dinant-philippeville	72,94	61,69
9 Jamar Hervé	13.509	MR	hoei-borgworm	71,90	58,39
10 Bouchat André	11.976	CDH	aarlen-marche-bast	69,83	57,85
11 Antoine André	13.934	CDH	nijvel	67,20	53,27
12 Borsus Willy	12.625	MR	dinant-philippeville	66,71	54,09
13 Arens Josy	8.515	CDH	neufchâteau-virton	65,05	56,53
14 Taminiaux Willy	14.503	PS	zinnik	64,79	50,28
15 Ledent Daniel-Henri	8.739	PS	neufchâteau-virton	60,90	52,16
16 Luperto Jean-Charles	17.091	PS	namen	60,32	43,23

Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
17 Jeholet Pierre-Yves	13.039	MR	verviërs	60,02	46,98
18 Bayenet Maurice	11.820	PS	dinant-philippeville	59,40	47,58
19 Bertouille Chantal	12.280	MR	doornik-aat-moeskroen	56,23	43,95
20 Dardenne Jean-Pierre	8.535	MR	aarlen-marche-bast	56,00	47,46
21 Furlan Paul	11.068	PS	thuin	54,33	43,27
22 Etienne Jacques	10.708	CDH	namen	52,50	41,79
23 Collignon Christophe	12.438	PS	hoei-borgworm	52,48	40,04
24 Thissen René	10.881	CDH	verviërs	51,62	40,74
25 Procureur Jean-Paul	6.262	CDH	zinnik	49,80	43,54
26 Smal Louis	12.281	CDH	luik	49,11	36,83
27 Corbisier-Hagon Anne-Marie	8.679	CDH	charleroi	48,79	40,11
28 Demeyer Willy	17.479	PS	luik	47,61	30,13
29 Detremmerie Jean-Pierre	8.809	CDH	doornik-aat-moeskroen	45,69	36,88
30 Pire Charles	7.356	FN	luik	44,72	37,36
31 Severin Jean-Marie	9.615	MR	namen	43,64	34,03
32 Walry Léon	11.104	PS	nijvel	43,46	32,36
33 Crucke Jean-Luc	9.484	MR	doornik-aat-moeskroen	43,43	33,94
34 Cornet Véronique	9.165	MR	charleroi	43,25	34,08
35 Daerden Frédéric	15.673	PS	luik	42,69	27,01
36 Istasse Jean-François	9.682	PS	verviërs	42,02	32,34
37 Di Antonio Carlo	5.574	CDH	bergen	41,54	35,97
38 Donfut Didier	11.452	PS	bergen	41,12	29,67
39 De Lamotte Michel	10.205	CDH	luik	40,81	30,61
40 Petitjen Charles	7.965	FN	charleroi	40,09	32,12
41 Defraigne Christine	11.751	MR	luik	39,41	27,65
42 Simonis Isabelle	14.408	PS	luik	39,24	24,83
43 Milcamps Guy	7.442	PS	dinant-philippeville	37,40	29,96
44 Miller Richard	5.828	MR	bergen	34,83	29,00
45 Janssens Charles	12.500	PS	luik	34,05	21,55
46 Brotcorne Christian	6.547	CDH	doornik-aat-moeskroen	33,95	27,41
47 Devin Laurent	6.843	PS	thuin	33,59	26,75
48 Stoffels Edmund	7.257	PS	verviërs	31,49	24,24
49 Meureau Robert	7.395	PS	hoei-borgworm	31,20	23,80
50 Pary-Mille Florinne	4.529	MR	zinnik	30,03	25,50
51 Dupont Christian	9.826	PS	charleroi	29,75	19,92
52 Tillieux Eliane	8.184	PS	namen	28,88	20,70
53 de Saint Moulin Marc	6.394	PS	zinnik	28,56	22,17
54 Dehu Maurice	7.257	PS	nijvel	28,40	21,15
55 Boucher Pierre	8.172	MR	nijvel	26,10	17,93
56 Mathen Denis	5.279	MR	namen	23,96	18,68
57 Dieter-Neumann Monika	2.405	Ecolo	verviërs	22,98	20,57
58 Grommes Herbert	4.839	CDH	verviërs	22,96	18,12
59 Senesael Daniel	6.454	PS	doornik-aat-moeskroen	22,39	15,94
60 Deghilage Freddy	5.975	PS	bergen	21,45	15,48
61 Avril Patrick	7.827	PS	luik	21,32	13,49
62 Cassart Caroline	3.956	MR	hoei-borgworm	21,06	17,10
63 Delacroix Michel	2.415	FN	doornik-aat-moeskroen	21,03	18,61
64 Delannois Paul-Olivier	5.573	PS	doornik-aat-moeskroen	19,34	13,76
65 Neven Marcel	5.531	MR	luik	18,55	13,02
66 Defalque Brigitte	5.489	MR	nijvel	17,53	12,04
67 Cheron Marcel	2.792	Ecolo	nijvel	17,29	14,50

	Naam	vks	Partij	Kieskring	500	1000
68	Kapompole Joëlle	4.799	PS	bergen	17,23	12,43
69	Wesphael Bernard	3.074	Ecolo	luik	17,13	14,06
70	Fassiaux-Looten Françoise	3.051	PS	thuin	14,98	11,93
71	Fontaine Philippe	2.888	MR	charleroi	13,63	10,74
72	Bidoul Véronique	3.862	MR	nijvel	12,33	8,47
73	Calet Pol	3.938	PS	charleroi	11,92	7,98
74	Colicis Ingrid	3.196	PS	charleroi	9,68	6,48
75	Huygens Daniel	1.055	FN	charleroi	5,31	4,25

Europees Parlement

	Naam	vks	Partij	Kiescollege	2500
1	Dehaene Jean-Luc	651.345	CD&V-N-VA	nederlands	318,1
2	Di Rupo Elio	483.644	PS	frans	248,5
3	Verhofstadt Guy	388.011	VLD-Vivant	nederlands	199,3
4	Michel Louis	327.374	MR	frans	179,7
5	Vanhecke Frank	260.430	Vlaams Blok	nederlands	132,2
6	Milquet Joëlle	191.900	CDH	frans	128,8
7	De Vits Mia	202.082	SP.A-Spirit	nederlands	109,0
8	Dewinter Filip	193.525	Vlaams Blok	nederlands	98,2
9	De Gucht Karel	159.332	VLD-Vivant	nederlands	81,8
10	Belet Ivo	142.554	CD&V-N-VA	nederlands	69,6
11	Ries Frédérique	123.000	MR	frans	67,5
12	Bourgeois Geert	133.430	CD&V-N-VA	nederlands	65,2
13	Grosch Mathieu	9.211	CSP	duits	62,3
14	Thyssen Marianne	116.418	CD&V-N-VA	nederlands	56,9
15	Staes Bart	79.508	Groen!	nederlands	56,6
16	Neyts Annemie	104.218	VLD-Vivant	nederlands	53,5
17	El Khadraoui Saïd	60.712	SP.A-Spirit	nederlands	32,8
18	Daerden Michel	63.565	PS	frans	32,7
19	Van Lancker Anne	60.483	SP.A-Spirit	nederlands	32,6
20	De Keyser Véronique	46.832	PS	frans	24,1
21	Claeys Philip	43.036	Vlaams Blok	nederlands	21,8
22	Jonckheer Pierre	23.236	Ecolo	frans	19,0
23	Deprez Gérard	34.024	MR	frans	18,7
24	Hutchinson Alain	28.672	PS	frans	14,7

Voor een gelijkaardige analyse van het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, zie in het *Politiek Jaarboek 2002*:

B. WAUTERS, Het gebruik van voorkeurstemmen bij de federale parlementsverkiezingen van 18 mei 2003, *Res Publica*, 2003, 2-3, pp. 401-428.

Basic information on Belgian political parties

Series: Morphology of Belgian Political Parties

List of entries

1. *Party Congress*, see: Congrès
Place – Date – Theme – Number of participants
2. *General Council*, see: Conseil Général
2.1. Composition – 2.2. Frequency of meeting – 2.3. Areas of authority
3. *Party Bureau*, see: Bureau du Parti
3.1. Composition – 3.2. Frequency of meeting – 3.3. Areas of authority
4. *Executive Board*, see: Exécutive
4.1. Composition – 4.2. Frequency of meeting – 4.3. Areas of authority
5. *Arbitration Board*, see: Conseil d'Arbitrage
5.1. Composition – 5.2. Frequency of meeting – 5.3. Areas of authority
6. *Internal Elections*, see: Elections internes
Date – Number of candidates – Elections of party president or other important officers
7. *Mandates*, see: Cadres
7.1. External executives – 7.2. Internal executives
8. *Number of Staff*, see: Personnel
Cabinet of the party president – Study service – Press and communication services – Pressure groups – Number of staff in parliament – Number of employees
9. *Number of Members*, see: Membres
Itemized for federation, gender and age if available
10. *Publications*, see: Publications
11. *Party Finances*, see: Comptes du parti

Parties discussed:

- PS: Parti Socialiste – francophone socialist party 413
- MR: Mouvement Réformateur – francophone liberal party 421
- CDH: Centre Démocrate Humaniste – francophone christian-democratic party 429
- Ecolo: Ecologistes confédérés pour l'organisation de luttes originales – francophone green party 438

Overview in this issue:

- Evolution of the membership in the francophone parties 1980-2003 451